

НАРОДНИЙ КАЛЕНДАР ІЗ ОВРУЧЧИНИ 50-Х РОКІВ XIX СТОЛІТТЯ У ЗАПИСІ МИХАЙЛА ПІОТРОВСЬКОГО*

В “*Opis 815 rękopisów Biblioteki Odr. Krasińskich*” Францішка Пуласького увійшли ѹ “*Michała Korwin Piotrowskiego, proboszcza Owruczkiego, Pisma*” (С. 762—763). Ф. Пуласький зробив М. Піотровського овруцьким парохом, мабуть, під впливом статті “*Michała Korwin Piotrowskiego wiadomości o kościele Dominikańskim w Owruczu*”. Для мене цікаві були дальші три речі, що містять народний календар із Овруччини ѹ пісні. Тому ѹ звернувся я з проханням до управи колишньої Бібліотеки Оссолінських у Львові спровадити цей рукопис до своєї наукової робітні, де ѹ, за ласкавою послугливістю управ обох згаданих бібліотек, я познайомився з цікавими для мене частинами варшавського рукопису.

Даремне б шукати по дотеперішніх бібліографічних покажчиках і оглядах української або польської етнографії імені Михайла Піотровського. Цього дідича з Овруцького повіту Волинської губернії вибрала київська Комісія для розгляду давніх актів 1846 р. своїм членом-кореспондентом¹. На доручення Комісії, а на власний кошт він розкопав у 1847—1848 рр. дві могили в Овруцькому повіті, буцімто могилу князя Ігоря близько села Немирівки ѹ буцімто могилу князя Олега Святославича в Овруті, та запропонував знайдені в них давні предмети разом

* З неопублікованої спадщини М. С. Возняка. Матеріал зберігається у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України (далі — ЛНБ НАН України), від рукописів, ф. 29 (М. Возняк), спр. 114, арк. 55. Текст подається зі збереженням майже усіх стилістичних і орфографічних особливостей оригіналу. Незначні правки стосуються в основному посторінковиз приміток, зауважень та уточнень, поданих М. Возняком. Бібліографічні посилання мають наскрізну цифрову нумерацію, а примітки позначені зірочками. У ряду бібліографічних посилань відповідними цифрами з зірочками позначаються посилання на друковані варіанти пісених текстів, зроблені М. Возняком безпосередньо на полях машинопису. Зірочкою також позначені примітки упорядника, але поряд у дужках вказується авторство. Упорядкував примітки, підготував текст до друку і написав “Післімову” до “Народного календаря...” Корнелій Кутельмах (прим. упорядника).

¹ Левицкий О. И. Пятидесятилетие киевской Комиссии для разбора древних актов.— К., 1893.— С. 140.

із описом і рисунками розкопаних могил. Знайдені предмети передано до університетського музею².

Доказ зацікавлення Михайла Пйотровського українськими звичаями й піснями на Овруччині маємо в загаданому рукописі Бібліотеки Красінських у Варшаві. Є тут його власноручні чернетки. Одна під заголовком “*Zwyczaje ludu prostego w powiecie Owruckim statecznie zachowywane i teraz w ciągu całego roku zebrał i opisał podług kalendarza ruskiego M. P.*” (арк. 11—25); друга — “*Różne ludu prostego w powiecie Owruckim dawne zwyczaje zbierał i opisał M. P.*” (арк. 26—36), правдоподібно, ішвидше списана від першої, хоч оправлена після неї; її третя — дальші від арк. 51 з останками записів українських пісень (арк. 51—65) й так само з останками вставок і дописок до цілорічного запису українських звичаїв Овруччини. Між кінець чернеток із записами звичаїв і початок чернетки із записом пісень вставлений чистопис, писаний чужою рукою під диктатом М. Пйотровського, так звані “*Dawne zwyczaje, które lud prosty powiatu Owruskiego w ciągu całego roku statecznie zachowuje. Zebrane podług kalendarza ruskiego, ułożone i opisane przez Michala Pjotrowskiego, członka Kom[isji] starożytności w Kijowie*”. На жаль, чистопис доходить тільки до Великодня.

М. Пйотровський списував народний календар і пісні Овруччини в середині 50-х рр. XIX ст., як на це вказує те, що він декілька разів говорить, що перед двадцятьма роками відібрано зброю в селян, себто з приводу польського повстання 1830—1831 рр. А втім, на арк. 23-б рукопису він покликується на його крисах на № 28 1855 р. “*Dziennika Warszawskiego*”, звідки й виписав собі такі пісенні строфі:

Отчини, пане, ворота,
Несем тобі вінок зе золота,
Не так зе золота, як з житта,—
Дай же вам, Боже, спосисти!

Ой, туман, туман, да по дорозі.
Ой, туман качається (*kacza jetsia*),—
Поздоров, Боже, нашого пана,
Що нами утешається (*pati uteszajetsia*).

На підставі чернеток і частини чистовика та доповнень до них складений оцей календар Овруччини в перекладі, переповідженні або зрефериуванні матеріалу, який зібраав М. Пйотровський*.

Січень

На 1 січня, “Новий рік”, рано в нас кожний добрий сільський господар, узявши трохи куті з горшка й домішавши до неї різних зерен збіжжя в якомусь начинні, напр[іклад] у мисці, ковші або коробці, виходить із цим до своїх хлівів, там кормить потроху свою худібку, вівці й дріб, опісля входить до хати й тут, посипуючи від кількох замахів рукою решту зерен по цілій кімнаті, в якій живуть, по людях,

² Левицкий О. И. Пятидесятилетие киевской Комиссии...— С. 62—63.

* Дати подано за старим стилем (прим. упорядника).

що в ній знаходяться, також по різних знаряддях і речах, віншують усіх домових здоров'ям, щастям і добрим уроџаєм у цьому році.

По дворах дідичів, по двірках шляхти й по господарських хатах ходять цього дня рано пастухи й хлопці з села, маючи з собою в рукавицях або у мішечку мішанину різних зерен збіжжя й посыпаючи нею по підлозі, віншують такими словами:

Роди, Боже, жито, пшеницю,
Всяку пашинцю,
На Новий рук, на щастє (szczascie),
На здоровлячко!!!
А ти, господару, дай паліницю.

За це обдаровує їх кожний господар хлібом, солониною або грішми. Свояки, знайомі й сусіди віншують собі цього дня, зустрічаючися з собою, здоров'я, щастя, уроџаю й усяких гараздів у цьому році.

Крім того, цей день є для наших господарів єдиним протягом усього року, коли годиться господареві вчити молодого бика перший раз у запрягу до роботи, а певно буде добрим волом, бо якщо збіг обставин приневолить господаря перший раз запрягати свого бика іншого дня, то він буде або норовистим волом, або окалічє без причини, або згине передчасно, словом, господар не матиме з нього пожитку. Для цієї мети на Новий рік по обіді ті господари, що мають у себе молодого бика, здатного вже до роботи, учать його, себто запрягають в ярмо до саней, перший раз із старим волом; так запрігши, вийжджають на сільськуву вулицю й, переїжджаючи нею, беруть із собою одного по одному, щоб побільшати поступово тягар, стільки сільських хлопців, скільки їх може поміститися на санях. Хлопці сміються, кричатъ, гомонять весело цілу дорогу, деякі з них від рана ждуть на різних пунктах вулиці на цю втіху для себе, знаючи про давній звичай, що цього дня певно хоч один із господарів вчитиме свого бика. Переїхавши так із хлопцями декілька разів по вулиці з краю до краю, вертається господар до свого дому, й уже закінчений курс науки бика, що відтепер не називається биком, але волом.

Увечері в день Нового року хлопці з села вибрають одного з своєї громади у вивернений коњух за козу, другого за дідка, декілька інших із сопілками й дудками творять музикантів, один, із виверненою діжкою, неначе бубном, грає роль довбши, а іще один, обвішаний мішками, є міхонощю. І так нібито якийсь старий, малій дідок показує від хати до хати вчену козу людям; у кожній хаті вченя коза на приказ свого дідка танцує, господарі, їх діти й домові тішаться цим видовищем, обдаровують дідка, як можуть, хлібом, солониною, грішми, і він віддає те все на склад міхонощі. Потім актори цієї забави діляться між собою збором того вечора й вERTAЮТЬСЯ до своїх домів або, зібравшися до одного, роблять складку, купують горілку, роблять вечерю й там забавляються.

Коли дідок випросить собі в якійсь хаті в господарів дозвіл показати вчену козу, зараз довбши бубнить у діжку, інші музиканти грають на своїх інструментах. Коза спинається на дві лапи й танцує, а дідок співає оцию пісеньку тоном поважним, протяглим, кийком побуджуючи козу до танцю, якщо вона забаряється.

СПІВ ДІДКА З КОЗОЮ:

Ого го коза, ого го *cipa!*
 Де роги (*rohi*) діла, де роги діла?
 На горі коза з козенятами,
 Под горого вовк з вовченятами.
 Ой, прийшов воєчок
 Та за козу чок,
 А вовченята за козенята.
 Ой, прийшов заеу[ъ]
 Та став козу лаять,
 Що козонька не господина,
 Що своїх діток не покормила.
 Коли б ти пошла в чисте поле
 В чистее поле та й по крушиничку,
 По черешнічку, по ягодничку.—
 В чистому полі стрельці молодці.
 А я тих стрельців та не боюся,
 Од трох, чотирох, одоб'юся.
 Тулькі боюся старого діда:
 Той мене вдарит[ъ],
 Той мене зрадит[ъ] (*zdradyt*),
 Ой, вдарив козу з правого ушка,
 Потекла юшка.
 Ого го коза, ого го *cipa!*
 Де роги (*rohi*) діла, де роги діла?
 Де (Hde) коза рогом,
 Там жито стогом.
 Ого го коза, ого го *cipa!*
 Де роги (*rohi*) діла, де роги діла?
 Де (Hde) коза ногами,
 Там жито стогами.
 Ого го коза, ого го *cipa!*
 Де роги (*rohi*) діла, де роги діла?
 Де (Hde) коза ногою,
 Там жито стогою.
 Ого го коза, ого го *cipa!*
 Де роги (*rohi*) діла, де роги діла?
 Де (Hde) коза хвостом,
 Там жито кустом.
 Ого го коза, ого го *cipa!*
 Де роги (*rohi*) діла, де роги діла?
 А за цім словом
 Да бувай здоров,
 Пане господару,
 Щоб мав за що проживати,
 Другого року дочекати
 І козу споминати.

У чернетці зазначенений окремий двовірш із “співу із козою”, а саме:

Тупу, тупу ногами,
 Сколю тебе рогами.

Тут також запримічено, що "звичайно вдягаються цього дня по обіді в нову одіж ті господарі, що мають".

Дня 5 січня наш народ святкує урочистість, названу Голодна кутя, або третя кутя, себто третя ій уже остання кутя. Увесь цей день нічого не роблять для себе, постять, себто не їдять увесь день, а тільки увечері, напивши перед тим свячену води, їдять пісні страви й кутю з ситою. Деякі господарі й старі жінки спроваджують собі цього дня, згідно з давнім звичаєм їх предків, свячену воду до пиття з трьох церков, бо з однієї це не значить у них нічого.

Кутя — це пшоняна або ячина каща, крупи якої труттися не звичайним способом у млинах, але обтовчуються в ручних або ніжних ступах навмисно на кашу, названу в нашого народу кутею. Ця страва подається на стіл конче тричі на рік у наших селян, девічі в місяці грудні, а раз у січні. Перший раз подається вона напередодні Різдва Христя й називається "перша (Perwszaja) кутя". Другий раз подається кутя на стіл напередодні Нового року; вона називається багата (bohataja) кутя, й цю кутю їдять із солониною або маслом. Третій раз подається още саме описана голодна кутя дня 5 січня. В усіх цих трьох разах господиня дому варить кутю у великому горщику від самого ранку до вечора, а це для того, щоб досконало набубніла, а для смаку й окраси додає трохи товченого маку* або гороху. Добре набубніла кутя — це не тільки смачна страва, але й заразом похвала для господині, бо стає щасливого ворожбого плідності колосся в наступному зборі хліба. Господиня, узявшись з печі горнець ізвареної каши, накриває її обруском і, несучи в руках від печі через кімнату до покуття, увесь час сама квокче, як курка-квочка, а це для того, щоб у цьому році в ній вчасно садилися квочки на яйцях, щоб висидіти курчатка. Так несена кутя ставиться не на столі, але на покутті побіч хлібної діжі в тому горщику, в якому варилася, і звідти чи то на першу кутю перед Різдвом Христя, чи то на багату кутю напередодні Нового року, чи нарешті на голодну кутю перед Йорданом береться в міру потреби до миски, скільки треба, заправляється або з постом, або з солониною, а завжди з медовою ситою, і подається на стіл. На покутті ставиться побіч горшка з кутею заразом сніток збіжжя, булка хліба й одробина солі, і ця окраса триває від першої зараз куті аж до останньої. У деяких господарів є в звичаю кожного року напередодні Різдва Христя стільки зварити у великому горщику куті, скільки потребує її хата на всі три рази. А інші господарі мають звичай у кожному з цих трьох разів варити в себе свіжий горнець куті. Господарі мисливці мають звичай стріляти порохом на вітер, як тільки подадуть у них кутю на стіл; роблять це на знак привітання куті. А взагалі всі господарі кидають першу ложку головно на першій куті на стелю над столом, а з розпорощених таким чином по стелі зерен куті й маку ворожать густі або рідкіуваті врожаї на полі.

Як зазначено у чорновику, принесена з трьох церков свяченна вода вживається "тільки в різних чарах (guslach) і хворобах".

На водохресті, або Йордань, "зранку цього дня церковний причт при помочі кількох людей вибирає безпечне місце на річці й там вирубуєть

* Макова окраса тут ні при чому. Повторивши те саме в чернетці з приводу куті напередодні Різдва, М. Пійтровський зазначив у дописці: "Без маку, бо окраса приладжується окремо".

в льоді грецький хрест до самої води. По скінченому набоженству в церкві піп іде з процесією в це місце й святити воду. По посвячені народ із відрами, горшками, дзванками й бутельками або іншими приготованими начиннями розбирає звідти воду й розносить її до своїх домів”*. Люди не ідуть цього дня обіду доти, доки не принесуть йорданської води; напивши її трохи попереду, щойно сідають істи. Господарі вливавуть трохи цієї води до корита, де напоюють свою худобу, мясо також до криниці, сиплючи туди заразом і зерна різного збіжжя в тій цілі, щоб їм це все йшло, як із води**. По скінченому посвячені води ходить піп із дяком із молитвою по господарських хатах. Піп має в руці потрійну воскову свічку, якою висмалює хрести на стінах будинку й стелях, а дяк посвяченою крейдою пише також хрести, але саме на дверях хати знадвору й усередині, так само на лиштвах і в одвірках не тільки хати, але й усіх господарських забудований; робить це згідно з повір'ям народу в тій цілі, щоб улітку безпечні були будинки й люди від громів і джуми. Інші знову рисують собі згідно з давнім звичаєм білою крейдою якісь постмати, що ідуть на коні, й кажуть: “Уже поїхали коляди од нас на білих конях”, завжди вказуючи на загадуваний рисунок. І дійсно, по Йордані не годиться, як вони говорять, співати пісень, названих колядами. Давніше, перед двадцятьма роками, всі мисливці брали з собою свої стрільби на Йордан і по посвячені води стріляли з них порохом на вітер угору, а це охоронювало, як думали, їх стрільби від уроків. Цей звичай скасував 1833 р. уряд, а пам'ятка цього полішилася сьогодні тільки в приповідці “Стреляють (*Strelajut*) як на Йордані”, яка тоді наводиться, коли на ловах буває багато стрілів, а нічого не вб'ють, себто коли надурно стріляли. Деякі з мисливців і тепер, щоб стрільби били їм добре та влучно, потаємно приносять із собою під пологу свити свої стрільби й замочують їх у йорданській воді у вирубаному на ріці хрести. Цигани замочують свої батоги, пуги або файди, якими підганяють коні, в цій воді, віряючи, що від цього поведеться торгівля ними. Господарі запалюють на Йордані із кадильниці в попа вогняну губку (*Boletus igniarius*) і накурюють нею свої бджоли в тій цілі, щоб їм не шкодила ніяка зараза, а дівчата одна одній підсмалюють волосся, що вистає з боків. А втім, у кожній господарській хаті протягом усього року бачимо, що побіч образу в куті кімнати висить бутелька йорданської води, якої вживають при різних хворобах людей і домових звірят як зверху, так і всередині.

Дня 7 січня, на собор Івана Предтечі, люди святкують настільки, що для себе цілий день не роблять, але годиться робити для інших і панщину. З цим днем закінчуються свята вечори, тому люди вертаються до звичайних робіт у цій порі; вільно сміло розпалювати світло на посвіті; а жінкам годиться безкарно прясти, звідсіль і приповідка: “Тік і притік, починка приволік”***. Також молодь обох статей починає знов збиратися на вечериці.

* У замітці-доповненні зазначено, що коли піп посвятить воду, люди наввипередки беруть її, мало не топляться.

** У замітці зазначено, що “кроплять хліви та бджоли”.

*** У замітці стоїть: “Тюк потюк, починку приволюк, себто коли поїхала св[ята] коляда, то вже годиться прясти”.

Лютий

Дня 2 лютого є “Стріченне” (*Stryczenie*), або “Громниця”. Запитаний про пояснення слова “Стрічення” селянин відповідає, що цього дня стикається зима з літом. Селяни мають навіть свій прогнозтик, що коли в цьому дні буває так тепло, що зо стріхи тече вода й сінегинний поріг мокрий настільки, що на ньому може когут напитися води, це значить, що незабаром буде тепло й рік буде өржайний. Також пасічники ворожать із того, що цей рік буде добрий на бджоли. Але якщо в цьому дні буває холодно й мороз, то згідно з думкою нашого селянина це значить, що ще довго протягнеться зима й санна дорога триватиме ще стільки часу, скільки тривала до цього дня. Звідсіль і приповідка: “Громниця — зими (*zimy*) половиця”. Кажуть, що цього дня кінчиться тічка в вовків, яка починається на зачаття св. Анни. “Наслідуючи напевне католиків, бо ж тут існувала унія”, як зазначено в чернетці, селяни “святять у церкви мичку й віск або зроблені з воску свічки, посвячені приносять додому й ховають на випадок чиєєсь слабості чи то людей, чи то худоби, чи то птаства, яке потрошили підкурутють”.

“Третій тиждень перед Великим постом називається в нашого народу **Всеедна неділя*** тому, що в цьому тижні їдять і в середу, і у п’ятницю з м’ясом, або увесь тиждень немає в них посту. Навіть ті, що протягом року є в понеділок із постом або, як вони називають, **понеділкують**, і вони в цьому тижні їдять із м’ясом. Звідсіль відбувається в нас найбільше весіль у цьому тижні, бо і у всі дні можна їсти з м’ясом і близько піст наступає”. Як зазначено в чернетці, деякі називають цей тиждень “Всередна” неділя.

“Другий тиждень перед Великим постом називає наш селянин **поминальним**, або **дідовим** тижнем, або поминальною неділею тому, що саме в цьому тижні в п’ятницю святкують пам’ять померлих, названу в них **дідами** (*Dedy*). Тричі до року святкують наш селянин пам’ять по вмерлих: перший раз на початку весни в п’ятницю на поминальному тижні й називає їх “**весняними дідами**” (*Dedy wesnianyje*), другий раз у п’ятницю на останньому тижні перед Зеленими святами й називає їх **літнimi дідами** (*Dedy litsnyje*), а третій раз восени в п’ятницю й суботу на останньому тижні перед пильпівчаними запустями й називає їх **осіннimi дідами** (*Dedy osintnyje*). Тут опишемо **весняні діди**, бо тут головно про них мова в цьому тижні в п’ятницю; бо, зрештою, увесь цей тиждень наш мешканець,крім середи й п’ятниці, їсть із м’ясом, п’є багато горілки й бавиться весело, бо тільки в цьому тижні можна їсти м’ясо, й тут обходять запусти, які вони називають **м’ясними запусками** (*zarusk i miasnyje*). У цьому тижні вже ніхто не бере шлюбів, і можна лише продовжувати весілля, а якщо і відбудеться який шлюб, то тільки вдівця. Старші відвідують одні одних удень, а увечері збираються разом на бесіду. Де збирається молодь, себто парубки й дівки на забави, там їдять, п’ють, танцюють, співають, шумно гомонять і різно свавоятъ із собою. Там дівки прив’язують тихцем до свиток парубкам дерев’яні колодки або пришиплюють

* Тут і далі курсивом виділені слова, які були підкреслені у рукописі (прим. упорядника).

стирки, онучки і жартують із них, буцімто свати дістали такі хустки від дівчат. Це є жарт із парубків, що вони не варти мати жінки, коли не поженились до цього часу. Самому не вільно відривати цих запусних емблемів, хоч би це був навіть син економа або попович, але на це є звичай викупитися від цього сорому. Отже, парубки, одні на цей вечір, інші на другий і так далі, щоб дівки визволили їх від фіглів, купують їм горілки, меду, оріхів або зерняток, також наймають музику, спроваджують скрипальів або цимбалістів і бавляться весело серед танців, але за це обов'язані знову дівки таким парубкам давати на Великдень писанки, і з таких саме зобов'язань поволі зав'язуються у них романі. Деколи в часі запустів зібрана компанія робить собі веселу забаву з того, що перебираються то за євреїв, то за циганів і представляють сцени, щоб розсмішити й забавити зібраних. П'ятницю й суботу посвячують пам'яті померлих, названих дідами; для цієї мети увесь день є з постом, святкують, а господина, приготовлюючи вечерю, не накриває горшків із стравами в часі варення звичайними покришками, бо це тяжко б умерлі душі. Замітають і підбілюють хату, прибирають чисто та ждуть вечери, а коли вже всі домові позбираються на ній й засядуть при столі, господина гасить огонь на лучнику, а господар запалює воскову свічку й молячися ставить її на припічку, потому господар бере миску з сітою й кожному по черзі дає по три ложки. Тоді щойно починають їсти вечерю, що складається з млинців, себто гречаників, борщу, зупи, юшки з своєї або соленої риби й каші. Недойдки або останки з цих страв застовляються на столі буцімто для померлих, словом, нічого не прибирають із стола й так ідуть спати по вечери.

Останній тиждень перед Великим постом називається в них масляною неділею, бо цілий тиждень не вільно інакше їсти, як із набілом. У цьому тижні не вільно брати шлюбів, а якщо відбувається ще якесь весілля, то ідять тільки з набілом.

При кінці масляних запустів, коли ідять пироги з сиром, деякі старі жінки ховають кусничок сиру з цих пирогів у себе в устах за зубами й, не вимаючи його звідти, так ідуть із ним спати. На другий день треба видобути цей сир і сховати до великої суботи. Тоді, йдучи на "всюочне", треба цей кавалок сиру взяти з собою. Тоді буцімто відьма або чарівниця прийдуть до цієї особи, що має сир із собою, прохаючи її якнайсильніше тієї речі, яку має при собі, себто згаданого сиру, потому жертвують у заміну для мисливців секрет влучного стріляння, а іншим гроши, і кажуть, що даний тоді гріш ніколи не згубиться, ба, що більше, має таку прикмету, що своєму посідачеві нагромаджує великі достатки.

Увесь Великий піст не вільно їсти ані з м'ясом, ані з набілом, тільки з олією, з рибою й іншими пісними продуктами*. Багацько і старих, і молодих роблять щороку постанову не пити зовсім горілки від початку Великого посту до його кінця. Не вільно відправляти весіль ани співати пісень не тільки весільних, але й веселих. Отже, співають лиши

* У примітці приготовано таке: Петрівка — цибуля; Спасівка — огірки, вишні, яблука; Пилипівка — огородні ярини, різні гриби; Великий піст — вуждені та свіжі риби, пискорі, різні сушенні гриби.

набожні пісні: про п'ятницю, про св. Миколая, про св. Олексія, про десять Божих заповідей і т. д. Немає вже веселих вечерниць, а коли сходяться на них, то дівчата тихо прядуть або співають згадані набожні пісні, а парубки — то плетуть постоли, різні верівки, то точать веретена, то виробляють ложки, миски, корці до пиття води, ковші або інші господарські речі та знаряди, а часом увечері, коли немає роботи для свята, оповідають собі різні казки. Дівчата й молодиці скідають на цілий Великий пост кольорові стяжки, пацьорки, а носять тільки темні або чорні, заміжні жінки частіше накривають голови білими хустками, буденними, як вони називають. Від половини посту починають дівки старатися про писанки, щоб у часі Великодніх свят мали чим обдаровувати не тільки свого закоханого, але й знайомих". У чернетці згадано ще про оповідання байок вечорами Великого посту.

Березень

Дня 1 березня св. "Євдохи". Кажуть, що цього дня кожний корінь у всіх деревах, корках і рослинах відживає, себто починає чути від тепла й розпочинається весняне життя. Звідсіль наш народ рахує звичайно цей день першим днем весни* й завжди святкує його в себе. А якщо сонце того дня значно світить і гре її під вечір близьче погода, то вже можна чути в цьому дні перший раз по сільських сугір'ях голос молодих дівчат, що співають веснянки, а до Явдохи, навіть коли б були гарні дні, не годиться співати веснянки.

Про 9 березня, Сорок мучеників, є повір'я, що ще буде тільки 40 морозів або добрих приморозків, що сорока вже повинна принести 40 галузок на своє гніздо, а мисливці говорять, що глушень заспівав уже 40 пісень.

Починають умирати старі люди, звідсіль і приповідка: "Прийшов марець, задер бороду не один старець".

Сонячне світло топить удень почести сніги; по сільських дорогах, баярах і болотах збирається щораз більше води, що замерзає при нічному приморозку, звідсіль і приповідка, що настає уже такий час, коли

Вночі блищит[ъ], трециит[ъ],
А вдень хлюппит[ъ].

У тому тижні, коли припадає середина посту, святкують по-своєму середу, що називається в них *хресна* (*chrestnaia*) середа, або *хрещи* (*Chreszczy*), або *хрести*. Цього дня мають давній звичай випікати з хліба тісто в формі хреста, яке й сами їдять перед обідом і носять до хлівів коровам, щоб давали молоко, а коли заорюють, себто виходять перед перший раз на весну орати на своєму полі, то також зоставлені останки цих хрестів дають потроху волам, бо так годиться. Коли вже вироблене тісто у формі хреста на столі, втикають у сире перед садженням до печі житні колоски з іменнями домових і, усадивши це

* У примітці зазначено, що "єсть старі люди, що від Євдохи рахують усі свята цілого року".

тісто з чими колосами до печі, уважають, чий колос швидше згорить в духові печі, то ця особа має вмерти цього року.

У найближчій середу ходять увечері щороку до церкви на так зване Андрійове стояння (*Andryjowe stojanie*), моляться й б'ють поклони; чим побожніша особа, чим хто молодший і здоровіший, тим більше вибиває цих поклонів так, що по виході з церкви хваляться одні перед однimi, що цей вибив 200 поклонів, той 300 й т. д.

Дня 17 березня, на "теплого Олексія", не роблять нічого для себе, але тільки годиться "підглядати бджоли на весну чи то підбирати мід, вільно також так очищувати й забезпечувати порожні вулики, щоб були здатні прийняти новий рій бджил, а це називається в них "творить улі" (*tworzyt uli*).

День 25 березня, "Благоїщення", "святкують урочисто й від найдавніших часів мають звичай цього дня конче давати на стіл їсти в часі обіду кисіль із ситою, а господині значать окремо яйця, які знесли цього дня кури, гуси, качки або індикки, та складають на продаж до з'їдження тому, щоб не підкладати їх під квочки, бо висидженні з них курчати будуть каліками. Кажуть, що цього дня бузько (бусол) й ластівки (*lastowki*) повинні вже прилетіти з теплих сторін до нас, або, як вони говорять, з вирею. Уважають також, який цього дня буде стан погоди, бо такий буде конче й першого дня на Великдень".

Від Благовіщення, або від Проводів, чи то від часу посіву городних грядок, часто таки забороняють сільським дівчатам скакати в скакалки на дощці, бо град побив би тих, що скачуть, або злива заплеще їм грядки.

Дня 26 березня св. Гавріїла-благовісника: "Має наш народ звичай і цей день святкувати".

Марець хоть одним рожком в маслі затопит[ъ]ся, що значить, що в масляному тижні є завжди бодай півберезня. Ні один з 12 місяців не настає в піст, а тільки в м'ясний час. А коли почнеться місяць у піст, то це буде місяць, названий червень, і є повір'я, що

коли настає місяць червень,
тоді буде світа конець.

Веснянки

У цьому місяці, як лише настануть теплі, погідні дні, сливе в кожному селі сільська молодь, зібравшись під вечір перед заходом сонця на одне високоположене й сухе місце, затягає веселих пісень, незважаючи на Великий піст: співають голосно, радісно, весело пісні, й ці пісні називають від непам'ятних часів веснянками*. Веснянки співають або стоячи в одному зборі, або, побравши за руки, роблять коло, й так крутячись, безупинно співають; звичайно дівчата різного віку йдуть на веснянки, часами й молодь чоловічого полу допомагає їм. Деколи співають в одному селі в двох досить далеко від себе положених місцях і співають подвійні веснянки: одні неначе питають, а другі їм відповідають, співаючи голосно. Що це є веснянки, сьогодні труйно вияснити

* У чернетці зазначено в дужках при цьому: "В ворона гуляють" (*hulajut*).

з самих позісталих пісень, але загально говорять, що це був давній звичай вітання весни, інші кажуть, що це в часах татарських нападів на ці краї сільська старшина наказувала молоді збиратися в селі на високоположених місцях і співати голосно пісні, щоб цим показати татарам, що тут є чуйність. Здавалося б кожному, що найкраще розв'язжуть цей спір самі веснянки, зібрані пісні, але по зусильному моєму, пише М. Гійотовський, старанні ледве назирав я понад 40*, та й як далеко вони змінили свій первотвір, то відгадає кожний, прочитавши їх. І треба доброго дослідника старовини, щоб у цих піснях народу побачив давні звеличування сонця й похвали весні, якими безперечно мусили бути наші веснянки. Християнізм певно найбільше причинився до зміни сенсу або загладження цих гарних пісень; навіть пора цієї частини весни, коли звичайно обходимо наш Великий піст і коли співаємо одні лиши набожні пісні про різних святих або про роздумування Божої муки, змінила справжній сенс і виразне значення цих пісень радісної, веселої мелодії, і тепер навіть сільське духовенство забороняє з усією завзятістю словами й ділами народові ці пісні, забороняє від найдавніших часів, а все-таки до сьогодні існують в нас веснянки.

У чернетці зазначено, що “веснянки співають від початку весняного тепла до початку посту Петрівки з тією різницею, що піст рідко й без танців, а щойно в усій величності від Великодніх свят”.

Пісні кривого танця.

1.

А в кривого танця
 Та не виведем копильца.
 Хоч виведем конець,
 То на батенькув дверець.
 Будовали девки (дешки) терем
 Без окон, без дверей,
 Щоб не вилетіла да сива голубонька,
 Щоб не виносила да девецикай краси.
 Девецикай краса по сто златих гроши[й],
 Паробоцка краса по решету осва.
 Тим девочки (дешоски) красни,
 Що ели пироги в маслі;
 Тим паробочки (рагобоски) били,
 Що сироватку ели.
 Ой у Києві дзвонята[ъ]
 Та по ринку говорат[ъ],
 А вода по каменю
 Та вода по білому
 Тихо іде, тихо іде.

* У варшавському рукописі задержалося усього п'ять веснянок (властиво, чотири, бо остання — це весільна пісня).

2.

А в кривого таньця*
 Та не виведем коньця.
 Хоч виведем конець,
 Та на батенкув дворець.
 Ой, грала Олена, грала
 Вороним конем поперед Ордою,
 Ой, граючи потекла
 Да через сіні в комору.
 — Очнися (*ochnysia*), свекорко,
 Там тебе татари поймаютъ].
 — Я в татари пойду,
 Батъком не назув.
 Кличе мене мати
 Окном до комнати
 Нелюбому постіль слати.
 Постело я постіль:
 Три ради да каміненько,
 А четвертий] да поліненько.
 Обвину** нелюба товстою
 Да коростою,
 Тяжкою да неволею.
 Поїхав на войну
 На короставом коню:
 Три мишки (*myszki*) попереду жене,
 А четвертую в зубах несе.

3.

А в кривого таньця
 Та не виведем коньця.
 А хоть виведем конець,
 То в тестеньку в дворець.
 Кому воля, а кому неволя:
 А девочкам своя воля,
 А жоночкам неволя.
 В съоночках кабан кричитъ],
 На покуті мужик ворчитъ],
 А в запечку дитя пищитъ],
 А на припечку борщик бежитъ].
 Кабан каже: погодуй мене,
 Мужик каже: поцілуй мене,
 Дитя каже: колиши мене,
 Борщик каже: покивай (*pokivaj*) мене.

4.

А в Лепі, в Лепі. Пашов коруль на войну,
 В Лепі, в Лепі. А в короля коня нема.
 " " " А в короля три дочки (*doczki*).

* Коло цієї пісні запримічено: "Wzmianka o Tatarach".

** В рукописі] — Odenu.

- " " Єдна oddана за пана,
 " " А другая за короля.
 " " А третюю в войско ише,
 " " В войско ише і научас:
 " " Будь же ты, доною, розумна,
 " " Ще к тому і умана.
А в Лепі, в Лепі. Городили девки (*dewki*) три городи,
 " " А жоночки (*żonoczki*) три сели,
 " " А паробочки (*paroboczki*) три шпитали.
 " " Да седили девки (*dewki*) з панами,
 " " А жоночки (*żonoczki*) з музиками,
 " " А паробочки (*paroboczki*) з свинями.
А в Лепі, Лепі А ети девки (*dewki*) куратину,
 " " А жоночки (*żonoczki*) гусятину,
 " " А паробочки (*paroboczki*) присмаки (*prysmaki*):
 " " Червініє собаки (*sobaki*).

5.

Ой, поїду я да женитися,
 Воз[ъ]му (*Wozgi*) я собі да Любляночку.
 А це буде моя дівочка.
 А це буде да мой тестенько,
 А це буде да моя тещенка,
 А це будут[ъ] мої бояре,
 А це будут[ъ] мої маршалки (*marszalki*),
 А це буде моя світілочка.
 Ти, дівочко, готовий хусточки (*chustoczki*),
 А ти, тестеньку, купи горілки (*horyłki*),
 А ти, тещенка, печи калачі (*kołaczky*),
 А ви, бояри, щоб ехали за нами,
 А ви, маршалки (*marszalki*), готовьте нагайки (*nahajki*),
 А ти, світілочко, сучи свічечки (*swieczki*).
 Длаку[ю] тобі, дівочко, за твої хустоніки (*chustońki*),
 А тобі, тестеньку, за твою гарілку (*haryłku*),
 А тобі, тещенка, за твої калачі (*kołaczky*),
 А вам, бояри, що ехали з нами,
 А вам, маршалки (*marszalki*), за ваші (*waszy*) нагайки (*nahajki*),
 А тобі, світілочко, за твої свічки (*swieczki*).

Квітень

Квітна неділя називається “Вербною”. Цього дня “на утрени” церковний староста або котрий з причту, нарізавши тонких галузок із крухої верби (*salis fragitis*) й очерету (*arundo phragmitis*) та пов’язавши їх разом у пучки, названі різками, по посвяченні в церкві роздає їх народові. У нашого народу є в звичаї, що як тільки візьмуть до рук свячену вербу, у цьому моменті вдаряють цією різкою знайомих, своїх або приятелів і говорять:

Верба б'є, не я б'ю,
 За тиждень Великдень.
 Будь здоров, як вода,
 Будь богат, як земля,
 А будь плодни[й], як свиня (*swynnbia*)*.

Прийшовши додому, ударяють із цим самим поздоровленням тих, що лишилися й не могли бути на набожестві, а по скінченні цієї церемонії над кожним затикають цю різку за образ, що висить на покутті побіч бутельки з свяченого йорданською водою. Цією різкою виганяють на весну перший раз з обори худобу на пасовище, а в часі Івана Купала обносять її довкола обори й затикають у воротах. Увесь цей тиждень, а три дні з черги називається в нашого народу *вербич*, а що він часто буває холодним, звідсіль і виросла притовідка: "Прийшов вербич, то ще вербич, кожуха тербич, себто одягай".

Четвер великого тижня називається "чистим", бо в цьому дні очищують і замітають помешкання й подвір'я, білять стіни, комини, печі, перуть білизну. Крім того, говорять, що добре є цього дня очищувати огерців, бугайків, молодих кабанців; творять вулики, себто очищують *ti*, що їх не могли очистити на Благовіщення, або не мали тоді на це часу. Зранку виставляють господині до сходу сонця хлібну діжку на подвір'я, а навіть на дах дому, де живуть, накривають її білим обруском і кладуть на ньому булку хліба та відламок, грудку солі, а по заході сонця вносять її до хати; якщо цього дня йде дощ, діжка повинна бути відкрита так, щоб дощовою водою можна було вимити її. Деякі купаються цього дня, згідно з давнім звичаєм, перед сходом сонця в ріках у тій цілі, щоб їх тіло було цілій рік чисте й вільне від корости та боляків. Інші купаються, щоб позбутись пароксизмів фебри, названої в нашого народу трясцею, або тъоткою, або ханджею. Увечері великого четверга відбувається від сумерку сливе до півночі набожество по церквах, назване у них "страсті". Хто йде на це набожество, несе з собою малу воскову свічку, яку запалює в часі 12 Євангелій, що читаються тоді, а по скінченому набожестві вертається з запаленою свічкою додому, її господар або господиня коптить хрести на бельку, що підпирає стелю дому, на верхніх лиштвах дверей, вікон усередині дому, так само й на одвірках комори й сіней, щоб відігнати опірі й відьми. Вечеря, яку їдять цього дня, названа "тайною вечерею" (*taipaaja шесцерія*), повинна конче мати в собі рибу. Кажуть, що ЙІус Христос ів рибу, коли останній раз вечеरяв із учнями. При цьому наводять таке оповідання: "Коли Ісус з'їв на тій вечері одну половину зовсім приправленої риби, в тому моменті схопили його вояки, й друга половина цієї риби зосталась. Коли на другий день, себто в п'ятницю, зібралися учні з матір'ю Ісуса й журились, а найбільше мати, один із учнів висловився, що Ісус воскресне, а Ісусова мати мала відповісти: тоді мій син воскресне, коли ця недоіджена риба оживе її

* У примітці зазначено, що цього слова вживають на сміх. Дійсно, тут повинно стояти слово "лоза" (*salix caprea*), бо ж замість вербових гілок часто вживають лози, що з своєї природи надзвичайно плодиться. М. Пйотовський часто чув, що поважні люди, б'ючи когось свячену гілкою в квітній неділі, говорили: "Будь так плодний, як лоза", але молодь не вживає між собою інакше, як вислову "свиня" (*swynnbia*).

затріпочеться. І дійсно, та риба, що лежала на полу миску, затріпотала й ожила в тому самому моменті. Ту рибу вкинули зараз до ріки для розплоду, і вона розплодилася десь далеко за морем. А від деяких чумаків чув я, писав М. Піотровський, що вони сами на свої очі бачили рибу з одним боком, і випроваджували таку історію настання цієї риби, а може вдалось їм бачити камбалу, що всушені мають вигляд риби з одним боком, бо очі цієї усушеної риби приладженні тільки з одного боку. Деякі старі або побожні люди мають дивний звичай нічого не істи від тайної вечери аж до першого дня Великодніх свят,— вони п'ють тільки сіту раз на добу.

Про велику п'ятницю є повір'я у господарів і господинь, що посіяні цього дня коноплі ніколи не змерзнуть, хоч би навіть сніг покрив їх. Кінчати четвергові роботи.

Велика субота називається “красною суботою” (*Krasnaja Sobota*) тому, що в цьому дні фарбують на червону яйце, красять крашанки на Великдень,— і для цієї мети або варять луштини городньої цибулі, але це не дас доброго червоного коліору, або, зваривши курки або червець і розпустивши трохи галану в них, вкладають туди білі яйця, а виймають червоні. Ці крашанки творять і честь дому, і поїдану дітям забаву через цілі Великодні свята. Жінки приладжують цього дня їжу на всі свята, на закуски, що складаються завжди з печеної поросяти, ковбаси, кількох шматків солонини, горнятка масла, сметани, кількох шматків сиру, меду, яєць білих і крашеніх або рисованих, що називаються писанками, і кількох великих блоків пшеничного хліба, названих паскою. Коли це все приладяється, тоді йдуть на “всюочину” до церкви. Чоловіки уладжують цього дня господарство, як звичайно перед святами, рубають дрова, приготовлюють зерно на хліб і солому, сіно на пашу для худоби. Увечері йдуть до знайомого в селі голібороди, щоб він підголив їм чуприну й бороду, а звідти вдаються на “всюочину” до церкви. Зібравшись там на цвинтарі, розпалюють огонь і ждуть до світання, поки не почують слова попа: Христос воскрес! Словом, усю ніч із суботи на неділю не сплять з давніх часів у тій певності, що на гриби тому щаститися, себто той буде щасливий у збираних грибів, хто що ніч чуває на цвинтарі, а не спить; навіть і тим, що лишаються вдома й не йдуть до церкви на “всюочину”, не годиться всю ніч спати, але вони повинні чувати при вогні, що палиться в хаті на посвіті або залізах, себто сидіти, але не спати цілу ніч. Ті, що від великого четверга до першого дня Великоднія не їдуть нічого, а є цікаві й захланні, пильнують у красну суботу цілий день і цілу ніч, бо вони є того переконання, що їм показуються в постматі полуменю або вогню горючі гроши в тому місці, якщо вони де закопані.

У часі Великодніх свят бачимо в кожного нашого селянина приготовану на всі дні їжу, що конче складається а) з великої пшеничної булки (з кількох таких булок), а в бідніших із житньої, названої загально паскою, б) з печеної поросяти з хріном у зубах, в) із звинених у колисцята печених ковбас, г) з кількох шматків солонини, горнятка масла, в мисці або на дерев'яній тарілці кладуть шматок сиру, названий плесканка, і десілька пластрів меду, д) з яєць білих або червоних, названих крашанками, і писаних або малюваних в арабески, зірки й інші різні кольорові узори, названих писанками, е) наречиті; з

кількох одробин солі і булки звичайного хліба. Усе це по великомодній утрені вкладають до коробки, вистеливши її перед тим чистим обрусом, названим настільник, і несуть із собою на Службу Божу першого дня, а уставивши ці коробки рядом на церковному цвинтарі, стоячи кожний при своїй коробці, жде попового посвячення, що відбувається звичайно по Службі Божій першого дня Великодня. По посвяченні приходять додому, коробки ставлять на накритому столі, по привітанні домових триразовим висловом "Христос воскрес" і по відібраниї також триразової відповіді "Воїстину (Woisteno) воскрес", напившись горілки по черзі від найстаршого до наймолодшого, починають їсти свячене, накраявши в цій цілі паски, хліба, поросяти й ковбаси. Солонину заїдають на холодно, бо в цьому дні не можна їсти вареного, а навіть огню розкладати не годиться. Опісля ідуть сир, масло, мід, знову п'ють горілку. Старші йдуть спати, поприбиравши старанно відпадки й кості з ідження до одного начиння, наприклад, до ночовок, а решту іжі виносять із коробкою на другий раз до комори. А молодші, вистроївшись й уявивши з собою крашанок або писанок, йдуть на вулицю, де збираються в купи по різних місцях і там починають або забави в битки й тачанки, або, побравшись за руки, співають, ходять у формі числа 8, посадивши за два пункти в середині двох молодих із свого збору, і це називається "кривий танець". Виспавшись, виходять щоразу й старші, так що в часі цих свят вулиця заподнюється людьми кожного віку.

Зустрівшись з собою, вітають одні одних, замість звичайного привітання здоров, або слава Богу, не йнакше як тричі говорячи "Христос воскрес" і відбирають у відповіді також триразове "Воїстину (Woisteno) воскрес", і при тім цілуються з собою, як чоловіки, так і жінки, свояки або тільки знайомі, всі вони цілуються в обличчя, і то не раз, але тричі. При цьому привітанні жінка дає, звичайно, чоловікові яйце або біле, або крашанку, або писанку, а то в міру гідності того, що вітає, або в міру симпатії, пошани, а навіть у міру кохання. Дівка мала б собі це за найбільший сум, коли б не обдарувала парубка по христосуванні, себто по обопільному вицілуванні, найкрашою, на її думку, писанкою або бодай крашанкою.

У часі цих свят через перші три дні має собі сільська молодь завжди від віків свої одні звичайні забави; з них одні є із співами, а інші без співів. Перше місце займає тут від непам'ятних часів танець із співами, названий кривим танцем. Є традиція, що цей рід забави з співами видумала сільська старшина ще в часі татарських нападів на цей край: говорять, буцімто стари люди, радили молоді збиратися на сільських сугр'ях і співати голосно, щоб через це дати почути татарам, що в цьому селі чувають і готові до оборони, чим перелякані татари обминали такі села. А що татари найчастіше починали свої напади з весною, коли, згідно з традицією, було вже в наших сторонах коло Великодніх свят, нічого дивного, що наш народ увіковічнив пам'ятку для себе співами й танцями. Ці співи, як переконаємося далі, мають багато згадок про татарів. До кривого танцю належать і молодиці, а не тільки дівки й дівчата.

Досіль заховався чистопис побіч чернетки, дальший календар задержався тільки в чернетці. З останньої й походять доповнення й даліші

звістки. Роздаровування писанок і крашанок одержує тут назву воло-чебного. Тут і зазначено, що "хто вмер на Великдень, кладуть яйця на гробі". Єсть тут і пояснення забави в битки й тачанки. Дві особи вибирають по одному сильному яйцеві і ідуть об заклад, котра котрій виб'є своїм яйцем у ніску отвір, той бере собі розбиті або вибите яйце. "Назбирали таких вибитих яєць, названих битки, тачають декілька або кільканадцять осіб такі битки згори наділ по очищенному місці, і чия битка вдариться об іншу в полі, то виграє всі битки, що там є, і це називається бавитися в тачанки! Спроба яєць у битки на зубах досить займає сільську молодь і творить веселу сцену для глядачів".

Щодо писанок, їх "пішиуть навмисне до цього приготованою кісточкою, вмоченою в гарячому воску й за кожним колъром окремо пішиуть або малюють. Свячені писанки починають їсти від яйця, себто ав ово. Здається, ще архидавній звичай. А що значать крашанки, цього досіль не дослідив я, але,— зазначив М. Піотровський,— що християнізм не признає їх, то, без сумніву, мусить бути передхристиянським зви-чаєм". На Великдень, як і на всі вроčисті свята, мають звичай не відлучати телят від корів.

Їдячи на Великодні свята, першого дня свят надкроюють із паски цілушику й ховають її вдома до найближчого Великодня. А через усі свята старанно пильнують свяченого, щоб одробини паски й кості з м'ясом, а навіть і шкаралупи із свячених яєць, що означають кров Ісуса, не падали на землю, але все це старанно збирають у ночовки або інше начиння й ховають до провідного понеділка, щоб миши не вхопила цього й не з'їла, бо якщо миши ухопить що з цих окрушин, то переміниться в ліліка. Ці кости та шкаралупи або закопують, або палять на попіл і його вживають на лікарство для хворої худоби та дають пити вівцям від мотилиці, або малим хворим дітям від болю жолудка, а шкаралупи несвячених крашанок кидають у воду; кажуть, що є на землі там краї, де не знаєть, коли Великдень, а свят-кують його тоді, коли червоні шкаралупи з яєць побачать на своїх водах, бо живуть за непереможними водами,— отже, спішаться навіть кидати ті шкаралупи, щоб чим швидше доходили до цього краю.

У часі цих свят бавиться сільська молодь, коли сприяє їм погода: хлопці — в круглі, в битки й тачанки; дівчата й молодиці співаючи танцюють кривого танцю, хрещика, бавляться в гойдалки, в скакалки, перепетичку, заїчика, в журавля й т. д. Кажуть, що всі ті забави видумані давно для чуйності від татарських нападів, бо татари, де чули співи, сподіваючися оборони, не нападали на ті села, але обмінали їх, що потверджується деякими піснями кривого танцю, де є згадка про татарів.

У скакалки танцюють дівчата доти, доки городових грядок не об-сяють у себе господині. По обсіянні вже не скачуть, бо грядки осіда-тимуть нагло й можуть бути наражені на побиття градом або при-биття дощевою зливою.

Коли городять, не можна сіяти конопель, бо покрутяться.

Разом із веснянками співають також інші пісні, коли мають вільний час, під вечір у кожному селі не тільки в святкові дні, але й у будні аж до Зелених свят, або до Трійці.

У четвер на великодньому тижні святкують від найдавніших і непам'ятних часів урочистість, названу в них "Навський Великденъ" або "Рахманський Великденъ". Уесь день нічого не роблять для себе, себто святкують; заможніші роблять "беседи" й, зібралившись в гуртки, ідуть до ріки пускати з водою шкарапулки з свяченіх яєць, що лісся в часі Великодніх свят. Кажуть, що роблять це в тій цілі, щоб ці шкарапулки допили на той світ і там обявили померлим, що в них були тепер Великодні свята і що через це потішенні душі доказом пам'яті про них благословитимуть їх із того світу*. Тут і підкреслив М. Пйотровський, що цей звичай потвірджує його думку, що вживання яєць на ці свята не є християнський звичай, а якщо й терпить його християнізм, то це тому, що не бачить у ньому нічого противного собі. Один із "духовних учених" пояснював М. Пйотровському звичай уживання яєць на Великодні свята тим, що по воскресінні Христа Марія Магдалина, прийшовши до короля з цією радісною новиною, принесла йому в подолку декілька яєць; згодом християни почали фарбувати яйця на Великденъ на червоне, бо червоний кольор означає радість, і т. д.

Від Великодніх свят аж до часу, коли скінчаться осінні засіви озимини, не годиться розкладати увечері і ранком вогню на лучинку по хатах, але, якщо зайде потреба, розвести вогонь тільки на припічку.

У провідний понеділок також святкують і нічого собі не роблять від полуночі, а на достатню вечери доїдають останки м'яс, що лишилися з Великодня (це називається радовниця), а в провідний вівторок ідуть на могилки і там їдять, п'ють і моляться за померлих,— це називається в них проводи, цебто що цим обрядом перепровадили свято, не забуваючи також про вмерлих. Із свяченіх на Великденъ пороссят ховають головки — тепер у день радовниці ідять їх укупі з іншими останками з Великодніх свят. На цих проводах є піп, йому плачуть кожен із присутніх, що хоче, щоб він "за душечки його родні помолився", по 1 й 2 злотих, як хто може; прийнявши грощі, він відчитує над указаного могилою молитви й обов'язаний хоч покушувати його горілки та інші. За всіх разом не молиться піп, але окремо на могилі кожного, розуміється, за окремою заплатою.

Дня 23 квітня, на "святого Юрія", постять, щоб Юрій від вовка боронив загороди. Уесь день святкують скрупультні й заможні господарі, себто не роблять собі нічого. Добре є сіяти огірки до сходу сонця на приготований ріллі. В цьому дні збирають кості, що лишилися з Великодніх свят із усіх м'яс, і, зібралившись по декілька-надцять осіб, ідуть на засіяне озиминою поле й там закопують ці кости. По закопанні цих костей бенкетують собі на полі, і є в них конечний звичай качатись по житніх урунах буцімто тому, що хто ще зробить із скрухю, а не на жарти, в того й жито буде таке гарне на лані, що аж віляжє від буйності колосся. При тому мають і той господарський прогнозтик щодо цього дня, що коли в день святого

* У замітці зазначено, що "не на воду йдуть із шкарапулами, але з писанками й крашанками на цвінтар і діти померлим батькам, а батьки дітям закопують на їх могилах найкращі писанки та крашанки, інші повторюють це і на провідний вівторок".

Юрія сковається ворона в житній уруні, то є певний урожай хліба цього року.

До Юрія не годиться пускати коней і худоби на пашу, бо вовк хапатиме, тому що має право брати до Юрія нераховані, що нападе, а по Юрії тільки те, що йому визначено*.

На Юрія підстригають лошатам хвости й грави. Кажуть, що цього дня рак свисне, чого ніхто не чув; звідсіль і наводять легковірним у небувалих справах приповідку: "На Юрія, як рак свисне на дірявому мості".

На четвертому тижні по Великодні середа називається переплавленою середою. Кажуть, що мати Христова перепливала в цю середу через Йордан. Говорять наші селяни, що від цієї середи вже можна купатися в ріках. Деякі мають давній звичай переганяти цієї середи свою худобу через воду, напр[иклад], через ріку.

Травень

Говорять:

Май, коням сіна дай,
А сам на піч утекай.

Це має значити, що в цьому місяці бувають часами докучливі холоди, приморозки й сніги, що трапляється не дуже рідко.

До св. Миколая повинен кожній господар закінчити засів яринного хліба, а саме вівса, бо приповідка говорить, що вже

Овес миколаївський (Mykolski)
Не наш, ні конський (koñski).

Від св. Миколая починають стригти вівці на літо. День св. Миколая — це реченець, коли перестають пускати коні і худобу на сіно-жаті так, як день Юрія (23 квітня) — на збіжжя. Тому від св. Миколая починають їздити на нічліги з кіньми, а це таким робом. Одна частина села вибирає собі місце коло дому якогось господаря, що нічліжанин його, розуміється, веде перед. Там увечері збираються з кіньми сини господарів або парубки, а часом і дівки деяких, де немає мужчин, грають на дудках, сміються, бавляться, але коротко, потому, по спільній нараді, ідуть у ліси на нічліг, виробляють різні пустощі новикам або сплюхам. Сплюхам пускають бджолу, як називають, у ніс, від чого він пухне, як банька. З новиком ловлять деркачів цим робом: беруть рядно новика, відходять далеко від вогню й велять йому та двом іншим забігати кілька десятив ступенів наперед і заганяти деркачів до рядна, а вони тим часом, держучи рядно перед собою, сідають, і поки новик прийде до свого рядна, напакують у нього кінського лайні, а часом і людського та віддають зав'язане рядно новикові з великим криком, що вже зловили деркача, й роблять цим подібні збитки.

Тиждень перед Зеленими святами називається клечаним тижнем, і згадуючи кожній день у цьому тижні, називають, напр[иклад], клечаний понеділок, або четвер, клечана субота й т. д. Кажуть й вірять,

* Мова повинна йти про випасання худоби на посівах озимини (прим. упорядника).

що хто цього тижня прорубує (*чертити*), клечить місце, яке вибрав собі в лісі на поле, то воно буде йому пригоже, себто буде щасливо родити на ньому.

Ще в цьому тижні вільно господареві сіяти ячмінь, коли хто досі не посіяв його, він певно вродить.

У клечану п'ятницю з вечора й усю суботу обходять пам'ятку дідів, названих літніми дідами (*Dedamy*).

Від суботи увечері перед Зеленими святами починається **русалльний тиждень**. «Прикрашають свої помешкання від воріт вирубаними свіжо деревами клена, ясена й берези, обсаджують ними хати перед дверми і вікнами, навіть перед господарськими будинками, як коморою, стебкою, та хлівами, в хаті над образами й по кутах затикають зелені галузки з цих дерев. На Зелені свята мають наші селяни такий звичай: назиравши на полях і луках різного зілля, приносять його туками до церкви, звідки по посвяченні ховають за образами або де в коморі, а в слабостях підкурюють ними тих, що терплять. А в неділю рано вистелюють хату по землі, сіни, перед дверми, на подвір'ї, а деякі й усе своє подвір'я свіжим вижатим татарським зіллям (*Calotus Agotatikus*). Посипування цим зіллям відновлюють другого й третього дня Зелених свят. День четверга в цьому русальному тижні має свої назви **сухий (sushy) четвер, сухий (sushy) четверток**. Вірять, що хто цього дня робить що з вовною, то в нього на вівцях у вовні нападе посуш, себто посихатимуть волоси вовни, а тому добра господиня цього дня не бере вовни навіть до рук і заборонює це своїм домовим. Хто поле в городі, то все висихає.

Русалки від непам'ятних часів в уяві наших селян — це істоти жіночої статі, чудової краси, гарно збудовані тілом, із великим довгим чорним волоссям, яке носять розпущене, з гарними великими очима. Завжди голі, збираються і то тільки цього тижня по декілька або кільканадцять разом (бо в іншому часі уява наших селян не знає її не боиться *їх*), а саме між житами на луках, у дубровах і над водами, ї, побравши за руки, танцюють весело та жвано навколо при надзвичайному сміху. Русалки повстають із тих дітей, що вмерли цього русального тижня. Якщо котра з русалок хотіла б бачитися з своєю родиною або коханком, може це робити, але не йнакше, як під найсвятішим секретом, бо її, спостережену, залоскоче її товариство. Русалки принаджують до себе не тільки молодих чоловіків, але її усіх людей обох статей і різного віку, якщо хто близько навинеться їм. Часами кличуть до себе, а наближеного смільчака в танцях і скоках беруть між себе навколо, велять танцювати та сміятися, нарешті починають лоскотати; це лоскотання продовжується доти, доки не залоскочують своєї жертви на смерть. Смерть у зборі надлюдських і найкращих істот, смерть серед сміху — що за поезія!

Де геометр перейде поля, ліси й луки ланцюгом, там уже русалки не будуть такі небезпечні.

У цьому тижні починає вже її жито цвісти, або, як каже наш народ, красувати. А це ясно, що, незважаючи на світло християнської релігії, наш народ так вірити у русалки і так ними страшутися і перелякують старші молодих, що всі відмовляються ходити цього тижня самітно в поле, на луки та в ліси. Найближчий понеділок —

це день закінчення забав русалок і їх цьогорічного буття на землі. Наші селяни називають цей день *русальні розигри*, бо вони переривають свої танці та сміхи, перестають страшити й мучити божий народ. Цього дня найзапекліше мучать тих, що їм попадаються. На думку М. Пйотровського, старші перестерігають молодих ходити по збіжжі та зривати квітки й страшать русалками тому, що в цьому тижні найбільше цвіте жито, а молодь, ходячи свавільно по ньому, може оббивати цвіт, через що буде порожнє колосся. А може й тому, щоб не ходили в жито й не нюхали цвіту, що спричиняє багато нервових терпінь, навіть багато поранень у молодих жінок і саму смерть.

У Петрівку зозуля перестає кукати, бо вдавилася сиром на запусті.

У травні сіють гречку, скоро починає калина цвісти, говорячи, що буде добра. На нові* не можна сіяти гречки, бо цвістиме безперестанно й не матиме зав'язків на зерно. Сіють гречку й перед св. Петром, і так і кажуть, що чим пізніше гречка посіяна, тим буйніша завжди буває на зерно, щоб тільки оминули її вчасні нічні приморозки, що трапляються в серпні.

Червень

У цьому місяці й до половини липня збираютъ деякі з наших селян червець до фарбування на червону Давніше, перед 1848 р., "у багатьох селах нашого повіту селяни були зобов'язані інвентарями давати податки із червецю, до чого вживано за міру дерев'яної ложки до їжі".

Дощові зливи з громами й перунами, при сильних деколи вітрах, які (зливи) трапляються в нас у другій половині червня, коло св. Іvana, наш народ називає "рабінова нуч". Чому так називає, невідомо. Це тільки в них певне, що цієї ночі: 1) цвіте папороть (*Polypodium Vulgare*), 2) усі чарівниці тащаться на свій сойм на лису гору, й 3) усі чорти доконують на землі, що кожний може. Є повір'я, що хто добув би цієї ночі цвіт папороті, який цвіте в саму північ, і це квітнення триває тільки досить коротко,— той уже має талісман, щоб викрити та знайти всякі скарби. Кажуть, що багато було колись охотовників на це, але ні один не видергав до кінця, бо того, що хотів добыти цвіт папороті й у часі цієї ночі був у цьому намірі в лісі, так страшуть чорти, що досіль у повір'ях не було навіть прикладу, щоб знайшовсь якийсь сміливець на це: такі свисти, сміхи, крики, зойки й стукачки робить чорт при ньому й над ним, що кожний волить вернутися й виректися скарбів усього світу, як добровільно мучити себе до неможливості трудним осягненням своєї мети.

Ще в червні починають косовицю, незважаючи на короткі дощі, бо є приповідка: "З косою погоди не жди", себто щоб тільки згромадити її зложити в погоду. Цікавили М. Пйотровського пісні, співані при косовиці. Зазначив, що не міг роздобути цілої пісні з початком:

Гей, гей, косари (*kosary*),
Косарики (*kosaryki*) ви мої,

й прохав дописати, коли хто її знає.

* Новий місяць (прим. упорядника).

Не тільки вроочисто святкують св. Петра і Павла, але й на другий день нічого собі не роблять з огляду на свято Полутетра. Цього дня сільські пастухи ходять по хатах тих господарів, у яких пасуть худобу, щоб забрати мандрики, які пече цього дня кожний господар. Мандрики — це булочки з мішаного зі сметаною сиру, печені в печі. Але й що телята треба пасти, отже, тим дітям, яких виправляють із телятами, дають багато сиру й сметани або масла, а вони на полі або в ліску, де пасуть, розкладають огні й сами печуть мандрики. Цього дня парубки й дівчата йдуть на вмисно приготовану гойдалку й там на гойдалці стають у парі мужчина з жінкою напроти себе й гойдаються. Деколи вривається гойдалка й калічаться, але це не відстрашує їх від того, щоб високо гойдатись.

Купало або Купайло

Напередодні св. Івана в кожному селі сільська молодь обох полів святкує увечері вроочисто звичай, названий від найдавніших часів Купало; навіть якщо є згадка про цей час, то загальno есі наші селяни говорять не йнакше, як перед Іваном Купалом. Кажуть, що цей звичай відбувається щороку в тій цілі, щоб забезпечити дійні корови від напасти відъом і чарівниць, що легко пояснюють деякі купальські пісні, а подрібній опис, як у нас відбувається Купало, підопре читачам це мое твердження,— говорить М. Піотровський.

Напередодні св. Івана Купала, або Купала, старші господарі й господині беруть галузки з дерева осики, тайком приготовані на цю ціль, і затикають на воротах і дверях різних будинків, призначених на помешкання, господарських і комор — там, де ховають набіл і збіжжя. Цього дня від ранку пускають разом телята з коровами, кадять свяченим зіллям, а саме підкурюють ним свої корови. Галузки осики затикають навіть у різні замки й дірки, а деякі й прив'язують коровам, пускаючи їх у поле на пашу. Бо всі наши селяни говорять в один голос, що цього дня чарівниці й відьми відбирають молоко дійним коровам у тих господинь, що не забезпечують їх нинішнього дня галузками осики. Сільська молодь у деяких селах нашого повіту, на декілька днів перед тим потайки змовивши між собою, бере в деяких сусідів-господарів жердку з плота; також приладжують тим самим таємним способом кулі соломи. Коли надійде вечір напередодні св. Івана Купала, сільська молодь обох статей вибирає собі місце в селі або за селом на погонах, себто на тих слідах, куди загально виганяють завжди худобу на пашу. На цьому місці обвивають згадану жердку куликами з соломи й утикають її вертикально до землі. Заткнувши так жердку, запалюють її від верху при помочі вил, на яких затикають кулики з соломи, щоразу підсилюють і піддержують цей огонь на жердці, доки вона зовсім не спалиться. Як це палиться, вони стоячи, по одному боці головіки, по другому — жінки, співають по черзі одну по одній пісні, названі купальськими, які тільки цього дня, себто раз на рік, годиться співати. Як уже жердка, допалившись, впаде, тоді молодь скоче через цей огонь серед жартів і сміхів; скочуть найперше дівчата, потому пхаютъ одні одних загалом мужчини й дівчата. Уважають пильно й стережуть дуже того, щоб купальний огонь, себто жердка й солома

спалились дочиста. Це попелище розгромаджують* вилами, мітлами, руками, лопатами й граблями та розмітують із вітром далеко, а це в тій цілі, щоб із цього відъми нічого не набрали собі попелу, за яким, згідно з повір'ям, дуже вганяються, бо він служить їм до того, що псують, кому схочуть, набіл, усипуючи його до набілового начиння або тієї господарської загороди, що не буде забезпечена осиковими галузками. У деяких селах нашого повіту замість жердки вбирає молодь на вечір Купала цвітами, стяжками й пацьорками, а навіть малими восковими свічками приладжену собі не дуже велику сосонку (пор. пісні Купала), яку всаджує в землю на погонах або над водою при своєму селі, під нею розкладає огонь і далі поступає зовсім так, як це описали ми з жердкою. І тут так само, як там, відъми чувають на попіл і вогонь по спаленні сосонки, що потрібний їм до різних чарів і псування молока. При помочі заткненої на кий або вила соломи парубки постійно піддержуєть і розводять огонь, доки не спалиться сосонка, а зібрані по другому бочці сосонки дівчата співають. Коли вже з сосонки полішається тільки недогарки на землі, то ці всі скачуть або перебігають через них із сміхом і жартами, попихаючи дівчата парубків і обопільно. Нараз один із парубків, пірвавши найбільший кавалок недопаленої сосонки, тащить її до води й топить, а інші низуть сліди вогню й попелища, як описано з жердкою.

Того самого вечора, коли молодь уладжує свого Купала, "старі й добрі господині уладжують свого Купала по домах", щоб викрити, хто є в іх селі чарівницею, щоб її протягом року не образити нічим і вистерігатись. Тому у цій цілі беруть осикові тріски й у горщик, налитий водою, вкладають цідилку, якою щодня цідають молоко з дійниці до гладушника. Варячи при цьому вогні, уважають пильно, котра особа з близжчих або дальших сусідок, або й з мандрівничок, увійде в часі цього варення цідилки до їх хати чи позичати чого, чи щось розповідати. Це буде, безперечно, відъма; такі особи не дають нічого, коли б вона чогось жадала, просячи датку або позичити щось, але збивають її делікатно так, щоб її не образити. Коли виходить, у тихості кидають за нею вуглик із печі або одробину солі, але так, щоб вона не спостерегла цього,— і це має рятувати цей дім від чарів. Деколи старі господині вживають варення цідилки вищеписаним способом і в тому разі, коли протягом року корова почне давати їм мало молока, кажучи про це, що хтось очарував її, а по виконанні цього варення трапить чарування зараз своєю силу, й корова почне по-давньому давати молоко.

У деяких селах молодь краде собі перед Купалом у одного з господарів куль соломи й палить його на погонах із співами, як вище, а недопалений куль один із парубків, пірвавши, тащить до води й топить там, а решта компанії низуть сліди попелища, щоб не лишилося найменшої одробини соломи або попелу на цьому місці.

Грецьке духовенство дуже сильно забороняє цієї вітхії нашій молоді, розганяє зібраних на цей обряд і старається не дозволяти його святкування. Незважаючи на це, на другий рік наші селяни стараються

* Над словом "розгромаджують" надписано "заливають водою" (zalewają wodą).

святкувати Купала. Як можна висновувати з цього звичаю і деяких купальських пісень, що залишилися, здається, що наш народ давно робив його, щоб відкрити, хто є в селі відъмою або чарівницею, і проглиняв тих, що не виходили на Купала. У своїй уяві він знов, що в рабінову ніч збиралося відъми й чарівниці на свій сойм, може тому бажав через Купала знати, котра саме особа в їх селі є відъма, а ще на те, щоб вистерігатися наражати її собі й цим оминати наслідків і злосливостей від чарів. Наши історики слов'янських племен кожний різно пояснюю собі цей звичай. Я, пише М. Пйотровський, описавши подрібно, як цей обряд у нас і досіль відбувається, й зібралиши до нього всі співані пісні та закінчивши короткою увагою про це, потвердження її радо віддаю на суд світлих читачів, що знають історію слов'янського народу.

Деякі ще наші оповідають безперестанно, що цього дня якщо хто з господарів для оминання чарів бажає пізнати, хто чарівниця, щоб, очевидно, нічим не прогрішишися перед нею (що подібне до нашого салонового хоч нещиро, але членно), уставляє в кутку подвір'я або під стінами своїх забудовань навскіс борону й засідає під нею, бо, як говорять, чарівниця нічого не бачить через борону, а, навпаки, чоловік бачить її досконало.

Пісні на Купала

Коли сосонку вбирають у день Купала:

Ми сосонку поломали
І хорошенъко вбирали
Чирвоними квіточками,
Золотими налищочками.
А хлопцю не пускали,
Щоб сосонки (*sosonki*) не псовали,
Стъонжок не позривали.
А хто (*kto*) не вийде на Купало,
Щоб тому руки (*rukі*), ноги (*nohi*) поломало.

Ходячи вже навколо сосонки, побравшися за руки, співають:

Марина відъ[ъ]ма на дуба лізла,
А з дуба лізла, кору гризла.
А з дуба упала, зілле копала,
Дочки (*Dochki*) своєї гуляти[ъ] не пускала.
А хто (*kto*) не вийде на Купало,
Щоб тому руки (*rukі*), ноги (*nohi*) поломало.
А хлопці стояли, сміялися,
До нас ійти боялися.
Марина відъ[ъ]ма з строну гляділа,
На лису гору полетіла³.
Дівчата танцюютъ[ъ],
Відъ[ъ]ми відъ[ъ]муютъ[ъ]

³ Чубинский П. П. Календарь народных обычаев и обрядов с соответствующими песнями // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край.—СПб., 1872.—Т. 3.—С. 199.

А хто (kто) не вийшов на Купало,
 Вже йому ноги (nohi), руки (rukii) поломало.
 Прокляті (proklyaty) хлопці сунули до нас.
 Вони хотіли полякати нас,
 Бо вони хотіли огонь потушити,
 Вони хотіли нас пострашити.
 Дівчата танцюют[ъ],
 Від[ъ]ми від[ъ]муют[ъ],
 А хто (kто) не вийшов на Купало,
 Вже йому руки (rukii), ноги (nohi) поломало.
 Прибегли хлопці, сосонку зломали,
 Сосонку зломали, стъонжски (stionžki) порвали,
 Дай Боже, щоб вік пропали.
 Огонь потушили,
 Нас пострашили.
 А хто (kто) не вийшов на Купало,
 Давно вже руки (rukii), ноги (nohi) поломало.
 А ми танцуєм,
 Хлопцов милюєм.

Цю строфу повторюють декілька разів — і допізна в ній танцюють.

А хто не пуйде на Купало,
 Щоб воно легло да її не встало,
 Щоб воно легло колодою,
 А колодого смоловою.
 На колоду сонце пече,
 І з колоди смола тече,
 Смола тече да від[ъ]мі очі загиває,
 Щоб вона не чаровала,
 Спору од корув не одбивала.

2.

Сьогодні Купала, а завтра Іван,
 Кидав (Kidaw) чорт хлопцов через баркан.
 Хто (Kto) не пойде Купала класти,
 Той пойде до Шарного* цибулі красти.
 Хто (Kto) не пойде огню тушити,
 То буде його від[ъ]ма душити.
 Летіла від[ъ]ма через улицю,
 Вхопила Горпину** за потиличию,
 Щоб повночи не ходила,
 Чужих корув не доїла.

3.

А в нашому сельці
 Всі парубки (parobki) стрелъци.
 Ой, убили жабку

* Шарне — село в Овруччині, славне з урожаю цибулі; було колись, і сьогодні там мають досить цибулі.

** Довільне імення.

У вишнівом садку:
Єдному стегенце,
Другому реберце,
А третьому ціла
На язiku сіла.

4.

Ой, в городі кукіль порос,
Щоб ти, Миколай, виїхав[ий] не взрос.
Ой, в городі гордовина,
Тяжка (*Tiążka*) паробкам петровина.
Да все девки (*dewki*) городу порвали,
Щоб паробки (*parobki*) Петра не дождали.

5.

Скакала жабка над річкою,
За нею Миколай з гнуздечкою.
Постуй, жабко, загнуздаю,
Раковских* (*Rakowskich*) девчат одвідаю.
А йому жабка не далася,
Щоб його дівка опреглася⁴.

6.

Мала нучка Петровочка,
Не висталася наша дівочка.
За чим вона не доспала,
Бо с паробками ночувала.
Шила кошулю шовком, біллю
Свому Петрухну про неділю.
Носи, Петрухно, щонеділі,
Споминай мене щогодини.
Сукала шнури шовкові (*szowkowy*)
На черевички (*czerewyczki*) юхтovі (*juchtowy*).
Рано встала, до череди гнала⁵,
На шпички (*szpruczki*) очки (*oczkci*) повиймала.
На шпички очки повиймала,
На пеньки (*peňki*) нүжки (*nuzki*) позбивала.
Ой, було рано не гонити,
Милому шкоди не робити.

* Раковщина — село в Овруччині.

⁴ Чубинський П. П. Календарь... — Т. 3. — С. 221; Українка Леся Купала на Волині // Жите і Слово. — Львів, 1894. — Т. 1. — С. 278, 455.

⁵ Там само. — С. 202—203; Забылин М. Русский народ, его обычай, обряды, предания, суеверия и поэзия. — М., 1880. — С. 76; Moszyńska J. Kupajło tudziez zabawy doroczne i inne z dodatkiem niektórych obrzędów i pieśni weselnych ludu ukraińskiego z okolic Bialej Cerkwi // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej (далі — ZWAK). — Kraków, 1881. — Т. V. — С. 29; Галька I. Народный праздник Купала, описанный и объясненный ведома сохранившимся преданий и поверий народа. — Львов, 1861. — С. 19—20; Українка Леся Купала на Волині... — С. 277; Groza S. W. Kupajło // Rusalka. — Wilno, 1842. — С. 135.

7.

Ой в городі під вербами
 Стоїтъ] коник осідланий].
 Тулькі сістти, поехати
 Раковскі дівєси (*dívki*) одвідати.
 Сільські дівєки (*dívki*) богатие,
 Крають[ъ] подарки з раднянки (*podarki z radnianki*).
 А де дівєси (*dívki*) убогие,
 Крають[ъ] подар[ки] шовковые,
 Крають[ъ] ручничиси (*ruchnyczki*) шовковые,
 А торочки (*toroczki*) золотие.

8.

Ой, в городі куцик пижма,
 Щоб не дождали хлопці тижня.
 Ой, в городі куцик шалвії,
 Щоб не дождали хлопці неділі.

9.

Скакала жабка попод гречкою,
 За нею Мартинко з гнуздечкою.
 Ой, пойди, жабко, я загнуздаю,
 Да поедемо до Дунаю,
 До Дунаю воду пить,
 А до Раковиціни девок любити⁶.

10.

Посію я рожку, поставлю сторожу;
 Недобра сторожа, пощипана рожка.
 Стороню дощік іде, стороною
 Над моєю рожкою повною⁷.

11.

Купальної ночі
 Видрав чорт від[ъ]мі очі,
 Щоб житув не засівала,
 Щоб корув не чаровала.

12.

Ой, в городі конопелька стояла,
 Вітеньком до землі маяла.
 Де взалися буйніє вітри,
 Да не дали конопельці стояти,

⁶ Kopiernicki I. Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materialow, zebranych przez p. Zofią Rokowską we wsi Jurkiwsczyzne w pow. Zwiagelskim // ZWAK.— 1887.— T. XI.— S. 184; L. K. Купальские обряды в сквиреском уезде // Киевская старина.— 1903.— Кн. 6.— С. 164.

⁷ Пассек В. Очерки России. Кн. 1.— СПб., 1838.— С. 110—111; Галька И. Народный праздник...— С. 41—42; Чубинский П. П. Календарь...— Т. 3.— С. 207; Moszyńska J. Kupajło tudzież zabawy...— S. 28—29; Українка Леся. Купала на Волині...— С. 282—283.

До землі вітеньком маяти.
 У нашого Івана хороша дочка,
 Да гуляла в татончъїка, гуляла,
 По двору кускою маяла.
 Да не дали Марюсі гуляти
 I по двору кускою маяти.

13.

Чи чули ви, моде, такую чудасію,
 Що щука риба кросна ткала,
 А рак неборак цвіки (сушкі) сукав,
 А муха горуха обід варила.
 А комар пижит[ъ], воду ташит[ъ],
 А медвід[ъ] реве, дрова рубає⁸.

14.

А чия кваша не вдалася,
 Щоб того жунка опреглася.
 Катерини кваша не вдалася,
 Щоб Катерина опреглася.
 А с твої квасини кукіши пекла,
 Черево спекла.
 Поєдъї, Матвію, до міста,
 Купи мені Дальбової масти (masti)
 К череву класти.

15.

Сам Господ[ъ] нам огню наклав,
 Усіх святих до огню зобразив.
 Тилько немає святого Петра.
 Стало думати, кого послати.
 Послали ж вони да святого Іллю.
 Скоро Ілля на порог ступає,
 Святого Петра Ілля (Ілля) питав:
 Де ж ти бував, святий Петро?
 Ой, бував же я на мезиночці,
 Ой стерzug же я жита, пшениці
 Од твої від[ъ]ми чарівниці.
 (Далі перекреслено два рядки:
 Щоб вона спорув не оббирала,
 Свята Петрового не дожидала.)

16.

Купайло Іван
 Да й у воду спав,
 Купайло зливайло.
 Да кого же, да кого же

⁸ Чубинский П. П. Календарь.— Т. 3.— С. 200.

На Купайлі нема?
 Слепого Левона*
 На Купайлі нема.
 Послали посли: вибираєтъся,
 Послали і другі: вибираєтъся,
 Послали і треті: аж вун єде.
 Його коники (копуки) польовіє миши,
 А його возище
 Да коритище,
 А на тому возу
 Слепу Орину везе.

17.

За річкою (гуською) огонь горить,
 У нашого вуйта жисут болить.
 Нехай горитъ] чи потухне,
 Нехай кричитъ), хоч опухне⁹.

18.

На Івана Купала
 Сучка в борці упала.
 Хлопці витягали,
 Зуби поломали¹⁰.

19.

На синюм мори там калина потопала,
 К собі яворка прикликала:
 О, явору зелененький (zeleneńki), не дай мені загінути,
 На морі квіток покинути (pokinuty).
 Нехай з тобою зелезень дає,
 Вун с тобою вірно живе.
 На синюм мори там дівчина потопала,
 К собі паробка прикликала:
 Братіку роднесенький (rodneseńki), не дай мині загинути**,
 На морі кусток покинути***.
 Нехай тебе (tobe) інший) бере,
 Що с тобою вірно живе (żywy).

20.

У мене мати**** не рудна,
 Загадала мині сім діл робити:
 На мори попрати,

* Коло "Lewona" написано в дужках "Choma".

⁹ Чубинский П. П. Календарь.— Т. 3.— С. 221; Korernicki I. Przyczynek do etnografii...— S. 177, прим. 5.

¹⁰ Там само.— С. 201; Бояновский В. Веснянки, Петровки и Купальные песни // Живая Старина.— 1894.— Кн. 1.— С. 89.

** В рукоп[исі] — zahinutu.

*** В рукоп[исі] — pokinutu.

**** В рукоп[исі] — matu.

На клену вішати,
На липі качати,
А в борті ховати.
Чи я ютінка на морі попрати,
Чи я ластовка на клену вішати,
Чи я білка на липі качати,
Чи я пчолка у борті ховати?

21.

На вигоні огонь горит[ъ],
Там Античко з торгом стоїт[ъ].
З яким (jakim) торгом?
З чорним шовком;
Чужсим дівкам продає,
А моюй Ювжечці даремно дає.

22.

Погнала бички (buczki) за воруточка,
Бички (buczki) на пашу,
Додому трошка.
Моя братова, пожич мені батога,
А я бички (buczki) напасу
Да її додому принесу.

23.

Ой, вийду я за ворота:
Текут[ъ] слози, як з болота,
Ой, вийду я за другіє:
Текут[ъ] слози кривавіє.
Ой, вийду я до Дунаю,
Ой, стану я, подумаю!
Як річка (ryczka) з Дунаєм зишлася,
По тихом берегиску розишлася.
Нима літні нікому (пукоти), як той пташиці (ptaszczci):
Куди захочіла, туди полетіла.
В темному лісі ягодка солодка,
А в темному лузі калина гурка.
Солодка ягодка то матусі,
А гурка калина то свекруси.

24.

Паробоча доля гурка,
А девоча доля ще гурчийша (hurczyjsza);
Паробоча доля п'є і гулле,
А девоча доля плаче і ридаче (ridaje).

Липень

У першій половині липня продовжується косовиця та склад сіна на зиму, крім того збирають ячмінь серпом або косою, у другій — починається збір озимини з поля. Головним предметом рільної управи є

найважливішою метою жнив є жито. На думку М. Пійтровського, мешканці Овруцького повіту, хоч лісистого, займались від непам'ятних часів управою ріллі, себто рільництвом: "Докази цього маємо в багатьох місцях, сьогодні порослих відвічними лісами, а проте полились на них виразні сліди рільничої управи в правильних розорах, далі давні сосоночки малої форми, які знаходять у нас сьогодні в різних місцях нашого повіту під лісами, болотами та полями, потверджують це та-коож". З давнини управи ріллі, отже, й засіву збіжжя, в Овруцькому повіті висновує М. Пійтровський, що звичай наших селян, нескорих до новостей, у часі жнив "як не всі, то в значній частині" мусить зокрема сягати поганських древлян, а загально слов'ян".

Придивляючися звичаям наших селян у часі жнив, спостерігав автор три виразні їх періоди. Перший, початок жнив, названий **зажинками**, другий, самі жнива, загально переплітані толоками, й третій — кінець жнив, або **обжинки**. Кожний з цих трьох періодів є для наших господарів шанованою урочистістю.

Зажинки — це перший день улітку, коли в кожного господаря починають жати жито на його власній ниві. Цього вечора відбувається вроочиста вечеря з іжкою та напітками; на неї запрошують не тільки женевців, але й своїх приятелів та сусідів. Коли зберуться робітники на зажинки в полі, тоді найстаріша віком особа з родини господаря, самі хазяї, або якщо немає їх самих із якихось важливих причин цього дня в полі, то найстаріший роками з присутніх тут робітників "із серпом в руках, перехрестивши і зітхнувши до Бога, нашого творця, в простих, але щиріх словах дякує із вдячністю, що дозволив діжда-тися цих зборів у цьому році добром людям і собі, а потому також просить, щоб добри люди і він діждалися ще кращого врожаю та збору на найближчий рік. По цій молитві хреститься знову й перший тне серпом жито, а щойно за ним інші, й це є обряд зажинок. Перший вижатий сніп жита звичайно приносять господарі додому та ставлять на покутті під образами,— він стоїть тут аж до закінчення жнив.

Жнива тривають від зажинок і виконуються серпом при помочі людей обох полів, названих женевцями. Прийшовши на поле до жита, вони стають один при одному, займаючи якусь частину поля, названу **постаттю**. З першої горстки збіжжя скручують перевесло й на нього розстелюють на землі горстки зжатого збіжжя відповідно до об'єму перевесел. Розстелене на перевеслі збіжжя з'язують для сили дерев'яним кийком, нагарбованим із нижчого кінця й названим цуркою. Снопи складають у полукупки по 30 і накривають "шипкою" (шапкою) або верхом, себто розложенім у формі парасолі снопом. Снопи складає або кожний женець для себе окремо, або декілька женеців разом складаються на один сніп, так щоб загалом припадала на одного женця на день одна копа, себто 60 снопів. Якщо хто не вспіває рівно жати й лишається поза іншими женевцями, ту частину постатті, з якою він лишився позаду інших, називають жартом "козою", кажучи: "Ото веде козу". Урожай розраховують на копи, говорячи, що стільки й стільки кіп уродило. Бідніші жнутъ жито багатшим на четвертий або п'ятий сніп, себто щочетверту чи що п'яту копу беруть собі. Таке жниво називається зажинанням або сноповим.

Толоки мають назву від маси женців, зібраних на роботу. Бувають вони не в будні, але в святах* дні, в які не годиться доброму господареві робити для себе. Зате не тільки вільно, а й годиться спрошувати людей до себе на толоку або йти до іншого на роботу. “Звичай це давній і усвячений у всіх наших селян”. Господарі кормлять і поять спрошених на толоку до себе, а увечері уладжують вечерю для спрошених і робітників. Толоки збираються тільки в дні св. Іллі, Успення св. Анни, св. Пантелеймона, названого Паликопом, і в день Маковія. “Кажуть, що хто в цих днях робить собі в полі без толоки, нерідко зривається хмара й перун палить їх будови, а навіть і копи збіжжя в полі, або зривається буря і розносить снопи збіжжя в різні сторони, словом, що нікому не пройде це безкарно. Майже в кожному нашему селі можна насухатись подібних випадків у тих господарів, що жали собі збіжжя в цих днях без толоки”. В ці дні бували до 1848 р. толоки в фільварках дідичів. “Пани не щадили горілки для своїх селян-робітників через уесь день, тому й був поспіх у роботі й поле розглягалось від співів женців, а увечері спроваджували для них музику, при якій з горілкою тривали танці й гулянки допізна”. Запровадивши нові інвенції 1848 р., уряд заборонив толоки й “відтоді немає їх уже ніде з такими забавами”. М. Пітотровський навів виняток такої пісні, співаної на толоках:

Поздоров, Боже, да оврученского пана,
Ой іде його вся толоченька п'яна (ріјана)

з проханням дописати решту тексту, якщо хто знає її.

Обжинки — це день, коли кожний господар скінчить жати своє жито. Скінчивши цього дня жати свое жито в полі, робітники роблять там із його колосся малий сніпочок, названий бородото, який втикають значно солому. У шляхти й дідичів роблять цього дня вінки з колосся. З такою бородотою або вінком приходять увечері до господаря та вручають йому з побажанням, щоб Бог дозволив їм тішитися ще кращим урожаем на найближчий рік, а господарі обов'язані за це справити вечерю робітникам. Цю бороду вкупі з сніпком, зробленим на зажинках, посвячують у день св. Спаса, потому молотять і цим зерном починають посів озимини, а солому з бороди та сніпка роздають своїй худобі.

По дворах дідичів “ще й тепер є звичай”, що по скінченнях жнивах пішениці й жита плетуть женці вінки з вибраного колосся цього збіжжя, прикрашають їх квітками з мексиканського гвоздика, кучерявої м'яти й т. д., стъожками й космиками, й, убралиши цим вінком голову однієї з найпристойніших дівок, йдуть додому, поступаючи за нею із співами різних пісень, як ось.***

* Толоки відбувалися у присвятки (прим. упорядника).

** З відсилкою на № 28 “Dziennika Warszawskiego” з 1855 р. наведено такі пісні:

Отчини, пане, ворота,
Несем тобі вінок зе злата,
Не так зе злата, як з жита,—
Дай же вам, Боже, спожити.
Ой, туман, туман да по дорозі,
Ой, туман качає[ь]ся,—
Поздоров, Боже, нашого пана,
Що нами (нами) утешает[ь]ся.

1.

Очини, пане, кватирку,
 Подивись, пане, на нивку,—
 Кульки (*kulkî*) на небі зурочок
 Тульки (*tulki*) у пана копочок.
 Очини, пане, ворота,
 Несемо венок із злата,
 Не з золота венок, а з жита,—
 Дай же вам, Боже, пожити,
 А нам здоровим робити
 Да горілочку попити.

2.

Нашая пані по полю ходит[у],
 Як зуронька сходить[ъ] (*zchodyt*),
 Своє дитятко за рученьку водит[ъ],
 Мед, вино носит[ъ],
 Женев'язув просит[ъ],
 Щоб допивали,
 Щоб дожинали.
 А уже сонце закотилося,
 Нам додому захочілося.
 Женчики (*żençylci*), мед допивайте,
 Житечко дожинайтте.
 Дівки (*dîwki*) красніе колос зорвали,
 Колос зорвали, венок сплітали.
 Очини, пане, усі брами;
 Несемо венок з перлами;
 Очини, пане, оконечко,
 Несем веночок, як сонечко.
 Дай, Боже, пану сто літ дочекати,
 А нам у його житечка дожинати.

3.

Ой, туман, туман да по дорозі,
 А трава по облозі,—
 Поздоров, Боже, нашого пана
 І в дому, і в дорозі.
 Їхав пан із дорожен[ъ]ки (*dorożeńki*),
 Сів собі у бареїнку;
 Наточи, пане, із барилочки (*baryłoczki*),
 Будемо пит[у] горілку.
 Ой, туман, туман, да по дорозі,
 Ой, туман качает[ъ]ся,—
 Поздоров, Боже, нашого пана,
 Що нами утішаєт[ъ]ся.

4.

Ой, ти пане наши,
 Да додому час,—
 Позбирайтте жмінки (*żminki*),

То дастъ пан горілки (*horilki*).
 Вже сонечко низько,
 Нам додому близько;
 Сонечко котит[ъ]ся,
 Нам додому хочет[ъ]ся.

Серед таких співів ведуть товаришки убрану в вінку дівчину під руки. В такій асисті стає вона й перед господарями. Віддавши їм поклін, вінчує з цьогорічним урожаем і складає побажання ще кращих зборів у найближчому році. Знявши вінок із своєї голови, вручає його господарям, за що, звичайно, одержує від пані й паннів гарну стъожку, а від пана й паничів гроши, а навіть поцілунок. Потім наступає почастунок зібраних робітників горілкою, а деколи й гулянка з музикою довго в ніч. Від 1848 р. рідко де відбувається цей звичай урочисто.

По скінчених жнивах обв'язують світильний комін галузкою хмелю, а потому тією самою галузкою обв'язують діжку на хліб, коли перший раз мішають тісто на зимовий хліб.

Коли звозять збіжжя й кладуть у засторонки, мають звичай говорити: "Замкнuto моєму батъїку губи і зуби, так і вам нехай буде"; це закляття на міші, щоб не йти збіжжя.

Серпень

День 1 серпня, на Маковея, святять мак. Це останній день, коли можна робити толоки*. Дня 6 серпня, на Спаса, йдуть до церкви, святять фрукти: яблука, груші, новий сьогорічний мід у плястрах, який навмисне підбирають на цей день, посвячують і житні бороди, їх вінки з жита й пшениці. Повернувшись з церкви, трактують домових посвяченім медом і фруктами, а бороду й вінки молотять, коли приходить у них час у Спасівку сіяти озимину. Перед посвяченням фруктів ні господар, ні господина, якщо в них вмерла яка дитина, не єсть овочів і боронить цього своїм дітям і домовим. Вірять, що якщо вони з'їдять яблуко або грушу до св. Спаса, то їх умерлім дітям Бог, даючи іншим цього дня райські яблука, не дасть таких яблук, говорячи: ваші земля** з'їла, себто мотивуючи це карою за вину батьків, що поповнили лакімство, ідячи овочі до св. Спаса. Єсть приповідка: "Святий Спас — всьому час", і друга: "Прийшов Спас, бери рукавиці (*rukavici*) про запас", себто, що вже можуть бути приморозки.

Від першої Пречистої 15 серпня починають сіяти жито, й у нас ця сівба називається середньою між Пречистими й при тім найкращою. Перша від св. Спаса до 15 серпня й третя, остання, або пізня, сівба від 8 вересня до 1 жовтня (перед Покровою), й вона рідко буває добра "Засівки — це в нашого господаря також урочистість". Цього дня він, приладивши собі насіння з посвяченої бороди й житніх вінків,

* Тут згадує М. Пійтровський, що в Києві на Маковея роблено парад, про який не чув дінде. А саме всі цехи цього города в парадному польському строї з вильотами, з корутвами, з музикою, з бурмістром на коні й духовенством попереду йшли процесією від святині до святині. Уживати цього звичаю й параду заборонено киянам іще 1824 р. як пережиток польщини.

** Замість слова "земля" мало б бути "свіння" (прим. упорядника).

їде з ним на оброблене для сівби поле й там, перехрестивши і просячи коротко: "Роди, Боже, і благослови", починає свій посів. Добрий господар не голить собі бороди від початку своєї сівби аж до її закінчення, згідно з найдавнішим звичаєм, говорячи: "Не годиться, поки (рокі) не обсіяється", а втім, так робив його батько.

Дня 15 серпня, на першої Пречистої, відбувається в Овруцькому повіті на ґрунтах села Ступиць* дідича Алойзія Пшибисельського при каплиці відпуст, названий проща. На цей відпуст збирається декілька тисяч народу, шляхти й економів безліч і декілька православних духовників. При тім маса дрібних купців із товарами, обарінками, перниками, фруктами, огірками тощо. Щороку збирається людина із повітів Мозирського, Річицького, Кіївського, Радомишльського, Житомирського, Новоград-Волинського та значної частини Овруцького. Приносячи з собою кури, лілії, оріхи, гриби, ягоди тощо на продаж, моляться, а деякі п'ють і бавляться танцями до вечора. Можна тут бачити багатох хворих і збір сліпих та калік із різних околиць. Народ приносить жертви в гроши, воску, в кавалках полотна, ручниках, стъожках і намисті. Дідич має щороку понад 100 рублів сріблом доходу за горілку, а каплиця також часом побирає до 100 рублів у жертах, крім того, що духовні за акафісти беруть до своєї кишені.

Це урочище від непам'ятних часів називається Проща. Лежить серед страшних пісків на горі над купецьким шляхом із Валісся до містечка Хабного**. "Є переказ, що там від найдавніших часів росли колись дуби і була криниця чистої води. Ці дуби шанували їх святыми найдавніші мешканці цих околиць, а кора з них уживалась на лікування різних людських слабостей; так само й вода з криниці лікувала людські терпіння. Звідсіль і тепер побожні приходці, так само хворі, зікро-буято і зщипують кору з дубів, що там ростуть собі, на лікарство й беруть воду, несучи одно й друге до своїх домів,— в успіхи як кори, так і води більше вірять, ніж у цілу медицину". Бачуши, яка маса народу збирається в цьому місці щороку з різних сторін і околиць, подійний дідич Ступиць Войцех Прушинський, кіївський підчаший, побудував 1790 р. дерев'яну каплицю, огородив місце й велів порядно здергувати його. "Духовенство похвалило це, а простий божий народ удався до чудес так, що й сьогодні вірять, неначе перше на одному з дубів, що там ростуть, знайдено чудесний образ Божої матері; хоча він стояв високо на дереві, бачили також у воді, що там у долині творить озерце та криницю".

На 27 серпня святкують св. Пантелеймона-Палікопи, говорячи, що були випадки, що коли хтось сказав цього дні, то перун палив зложение в копі збіжжя, звідкіль і походить назва цього святого.

День Головосіки є з постом. Цього дня нічого не крають, бо не годиться. До усікновення не їдять ани не стиняють капусти, кажуть, що це гріх, і капуста нездорова,— нездорова, бо нездоріла; "може, господині, хоронячи цю корисну ростину перед знищеннем, і видумали цей гріх". Так само цього дня, як і на св. Варфоломея, є звичай робити плювання на воски, бо досіль молоді лішаються на своїх гніздах. У день Головосіки не можна їсти риби, капусти, груш і того всього, що має голову або подібність до голови.

* Тернер-частини села Мотіїки Народицького району (прим. упорядника).

** Перейменовано на Поліське — районний центр Поліського району (прим. упорядника).

Вересень

Хоч 1 вересня селяни не святкують, але заховують свято Семена. “Цього дня ластівки відлітають із наших околиць, що вони називають: полетіли в вирій. Притім вірять, що ластівки не відлітають, як учитъ орнітологія, до теплих країв, де можна живитись комахами, але занурюються по ріках у найглибших місцях під воду, які вони називають виром, кажучи, що бували випадки (розуміється, давно, не тепер), що рибалки, ловлячи рибу зимовою порою, витягали неводом по декілька, кільканадцять і навіть кількадесят ластівок, позачеплюваних одна до одної ніжками”. Цього дня буцімто не можна бачити горобців при господарських забудованнях і на плотах, звідсіль утворилася анекдота (“поведь”) поміж селянами, в яку навіть вони вірять, а саме, що цього дня беруть чорти данину з горобців, міряючи їх на чверті. Повні чвертки беруть до себе до пекла на печеню, а що лишиться горобців поза повними чвертками, ті вертаються на землю. Це кара за шкоди, які роблять горобці господарям, витягаючи збіжжя. Горобець, що вирветися на землю, кричить: “Жив, жив!”

Дня 6 вересня, на “Михайлова чудо”, селяни нічого не роблять для себе, кажучи: “Не буйся Михайла, але його чуда”. Від цього дня починаються храмові (*chratoшує*) празники, що їх ось як відбувають. На декілька днів перед цим святом староста й церковні братчики, купивши прісного меду за зібрани гроши, розводять його водою і варять, додавши хмелю, на зразок питного меду, або, як вони кажуть, сітять мед. Зварений таким робом мед наливають у бочки й завозять до одного з заможних господарів, щоб вигрався. З воску роблять свічки до церкви. У день празника беруть цього меду в полив'яну миску, несуть до церкви, там по Службі Божій священик посвячує його, а коли читає молитву, староста, братчики й старші господари держать миску з медом на повітрі, то підносять, то знижують її. Опісля заносять мед до того дому, де його переховують, і там відбувається подібний обряд: на столі при читанні молитви кожний присутній куштує ложкою, а решта вливається до бочок меду, щоб і він був посвячений. У часі цього вибирають двох поміж себе для розпродажу цього меду на гарці, зроблені навмисно для цього, й назначають ціну. Виbrane називаються шинкарями. А що спродають такий мед на борг, то до записування згоджується дяка або кого іншого, що вміє писати; той, що записує, називається писар (*risar*) і має привілей дати безплатно стільки меду, скільки може, отже, при помочі дудки тягне з повної бочівки, коли схоче. Книжка, в яку втягає тих, що беруть мед на борг, називається “лейстер”, скількість узятих гарців означається при іменні й назвищі кожного зерами або кільцями, себто побіч його назвища становиться стільки кілець, скільки гарців хто візьме. Хто пише, обов'язаний переписати реєстр начисто та вручає чернетку старості, а чистопис поборцям, щоб протягом року добули належні гроши, що впливають не на що інше, як тільки знову на закуп меду на другий празник. Місце, в якому шинкують мед, називається канун. До цього кануна збирається майже все село. Звичайно дівки й молодиці мають при собі зернятка з гарбузів і оріхи та дуже поволі їдять їх, часту-

ють ними парубків, найбільше своїх коханків, а вони в заміну купують їм мед. Щоб швидше розпродати мед, наймають шинкари часом музикантів не для того, щоб гралі, тільки щоб сиділи при кануні, бо кожний парубок, що хоче потанцювати з своєю любкою, обов'язаний заплатити музикі; звичайна плата від пари й від танцю є з гроші. Цей танець — це польонез, який усі, що танцюють, ходять разом, потім зокрема кожна пара танцює в кільце, утікаючи й гонячись ніби одна за одною на зразок стародавньої польки “з вихиласами й викрутасами” — й це дехто називає “валцьом”. А кінчиться “козаком”, який танцюють старіші парубки напроти дівок — і цікаво, себто тихо, делікатно та в присюди, а вкінці, побравши за руки, кожна пара крутиться великим колом, і це називається “замахнут[ы]ся”. Такі празники тривають по тижні і більше. Кожний, навіть найбідніший, прибирається до цього свята краще, ніж на всі євочистості. Що торкається шинкарів, М. Пйотровський знав одного в селі Пасайнах із такою пам'яттю, що тільки раз відчитав йому реєстр, подаючи скількість гарців, а він не потребував більше пригадувати йому; пам'ятає скількість усіх, хоч цей реєстр був двохаркушевий.

На другу або пізнішу Пречисту “бортники підглядають свої бджоли по вулізах і бортах і закривають їх на зиму. Господині починають другий раз стригти вівці”.

На “воздвиження чесного Христа” не годиться ходити до ліса, бо цього дня, згідно з найдавнішим переказом, збираються разом доскупи всі яцирки, вужі, веретільники й гадини та можуть здісти на смерть того зухвальця, що зустріється б несподівано з ними на місці їх зборів. Збираються вони на те, щоб, нарадившись із собою, могли безпечно перезимувати. На нараді судять тих вужів, що вкусили людей, виключаючи їх із свого збору й не дозволяючи їм зимувати з собою, так що вони, бідні, приневолені блукати. Отже, ті вужі, які бачимо по 14 вересня, це ті, що кусали людей. Між вужами є король, що має на голові золоті роги; рідко можна його бачити, але якщо хто побачить і підстелить хустку або хвартух, він, приповзуючи, зоставляє на хустці роги, що поза своєю дорогоцінністю є талісманом для змагання. Того тижня, коли припадає свято “Воздвиження”, деякі господарі не сіють нічого, називаючи по-давньому цілий цей тиждень “свистуном”, і кажуть, що хто сіє цього тижня озимину, матиме порожнє колосся.

На 23 вересня припадає “зачаття предтечі Івана”. Зближається пора прядження, звідсіль і повстала приповідка: “Тъок і притъок і починку привольок” (також: тік і потік, починку приволік). Цю саму приповідку повторюють і 7 січня на собор Івана предтечі, а це тому, що від 23 грудня до 7 січня не тільки не вільно прясти, але й бачити починки; у протиєному разі кажуть: “Не крути, бо товар* буде крутит[ы]ся”; а в другому разі, що влітку зустрічатиме такі великі вужі й гадини, як починки.

* Худоба (прим. упорядника).

Жовтень

Покрова, се́бто Покрива, бо, згідно з віруванням, покриває конче землю або листям, або снігом; у першому разі ворожатъ дозву і теплу осінь, у другому — дозву зими.

Настанутъ] жнива,
Леситъ] баба нежива,
А як прийде Покрова,
Стане баба здорована.

Вечерніці починаються від Покрови й тривають до Великодня, себто доїсі траиваютъ дозві вечори й годиться палити (світити) огонь на лучникі. Звичайно, збиряється на вечерниці молодь, себто дівки й парубки. Вибирають собі на самі широку, вигідну хату, щоб могло поміститися в ній більше осіб, там, де мало або немає дітей, де господиня ввічлива й господар радий гостям. Кожна дівчина, приходячи на вечерниці, приносить із собою куделю з прядилом і, витрошивши в своєї матері масла, солонини, м'яса, якщо день скоромний, а солоной риби, олії, якщо пісний, до цього муки, круп тощо, усе те складає в господині доому, а вона, зібралиши, скільки чого треба, відповідно до числа зібраних гостей, починає варити вечерю. Парубки, що бувають на цих вечерницях, обов'язані приносити в міру зможи засоби їжі, а найчастіше горілку. Прийшовши й передавши господині, що потра принесла на загальну вечерю або їй на гостинець, дівчата засідають до роботи, себто прясти. Позбравивши, також парубки займаються роботами для себе або для доому, напр[иклад], плетуть постоли, крутаять верівки, воловоди, оброти, волоки тощо, вирізають гребені для дівчат або точуть куделі й веретена, якщо що вміє точити, роблять граблі, вила, ярма тощо. При тім розмовляють загально про щось цікаве або співають різні пісні в м'ясниці, а набоєні пісні в часі Великого посту. Мужчини сповідають батьки, казки або різні пригоди, спроваджують навіть єюди навмисне таких оповідачів казок із старих людей, дідів, пастухів або воїків, яких дуже шанують, і добре епояють горілкою. Деколи появляється пірник, або навмисне спроваджують собі музику, скрипку, гуслі або чимбали й охоче танцюють парубки з дівчатами. На цих вечерницях зав'язуються знайомості, приязні, кохання дівчат із парубками й опісля формуються подружжя. Досяд учить, що де рівні ходять на вечерниці до рівних, там усе є в порядку. Але де йдуть на вечерниці до сільських дівчат єхніми, поповічі, двораки, там найчастіше не може обйтися без якоїсь бридкої авантюри.

В останніх дніях цього місяця, перед св. Кузьмою і Дам'яном, себто перед піліпівчаними запустаїми, обходять статечно пам'ять по вімерлих душах. Ще є "Деди осінніе" для відрізнення від "веснініх дідів" перед Великим постом і "літніх дідів" перед Зеленими святами. Обходять діди ось як. Увесь день перебігають, як звичайно, а увечері, якщо пісний день, то з постом, а якщо скоромний, то з скоромом варятъ завжди відповідно до того, на що жого ставе, багату вечерю, на який мусить бути борш, млинці; "каша — остатня, як кажуть, паша", розчиняні пироги, печута палінці, а до цього всього конче мусить бути й сіта. Усі страви повинні варитися цього вечора у горішках без покришок, щоб душі померлих живилися свободно парою цих страв.

Коли вже вечеря готова, тоді запалюють воскову свічку, моляться всі за померлих і кожний із присутніх, починаючи від найстарішого до наймолодшого, беруть наперед по 3 ложки ситу, а потім сідають і їдять, як звичайно, вечерю, причому першу ложку кожний виливає на стіл для померлих. Скінчивши вечеряти, знову моляться за померлих і знову, але тільки по одній ложці, як на початку, від найстарішого до наймолодшого п'ють ситу. З стола не прибирають решти всіх страв у тому переконанні, що душі померлих можуть їх уживасти. Воскова свічка палиться прикріплена або уставлена на притічку в часі всієї вечері в п'ятницю й у суботу, а по вечері гасять її й запалюють звичайний вогонь на посвіті. Ці "діди" обходять із вечора в п'ятницю, а кінчати у суботу на вечері. У суботу навіть на обід п'ють ситу тим самим порядком, як перед вечерєю й по вечері в п'ятницю й суботу, себто перехрестившись і помолившись за померлих, по 3 ложки перед їхнім й по одній — по їхні.

Восени починають також обходити поминки по вмерлих. Визначивши день, просять попа з дяком і гостей до себе, печуть коржі з пшеничної або житньої муки, застилають стіл полотном і ставлять на ньому хлібний квас і ситу. Домові держать руками це полотно, поки під читає або править панаходу, а потім п'ють ситу й квас, далі подають горілку та їжу й іде беседа, доки всі не наайдуться й не поп'ють добре, говорячи, "Щоб так легко було тій (toj) душечці, як нам сеє споживати легко".

Як у часі "дідів", так і в часі поминків у першому разі, хто може, а в другому — хто замовляє набожество, несе до церкви паланци і ситу в мисці, що до неї приліплюють малу воскову свічку, зроблену вдома; свічка палиться через усе набожество, а по його скінченні хліб віддають попові, ситу ж несуть додому й частуються ним. Ця сита називається "коливо".

З святом Дмитра зв'язана приповідка: "До Дмитра дівка хитра, а по Дмитри хотъ комин витри", себто не може перебирати парубками й давати гарбузів, бо вже не прийдуть свати з уваги на те, що найближчається піст.

Листопад

П'ять днів по св. Михайліві починається піст, названий Пилипівкою. Перед постом є пилипівчані запусти. Багато значить для зими пилипівчаний сніг, бо якщо немає цього снігу, то хоч опісля, себто по Пилипівці, і впаде сніг, буде завжди нетривкий, а звідсиль і санна дорога непевна й тяжка.

Напередодні св. Катерини збираються до хати заможніших господарів дівчата й молодь, бавляться й у часі цих забав дівчата втинають галузіки з вишні та саджаюти до начиння, наповненого водою, кожна на своє щастя, задумуючи собі, що коли так єдержана вишнева галузка зацвіте до Святого вечора, то ця дівчина вийде тієї зими заміж, а якщо ні, то лишиться в дівочому стані*.

* На крисах зазначено, що мужчини-кавалери роблять це дуже рідко, а дівчата — напередодні св. Андрія. Мужчини обходять цей вечір так, як вечір напередодні св. Андрія дівчата.

Напередодні св. Андрія всі сільські дівчата, шляхтянки й навіть панни щиро постягти, себто нічого не їдять. Увечері мають звичай пекти малі булочки з житнього або пшеничного тіста, звані балабушками. Цих балабушок печуть стільки, скільки є в хаті зібраних дівчат, для кожної по одній, а в деяких домах печуть і для неприсутніх, але знайомих своїх товаришок. Балабушки спечені й усмажені на товщи. Зібралися на вечір до одного дому, укладають їх на засланому білим обруском столику, або на землі, або на підлозі та впускають уесь день замкненого й голодного пса. Котру з балабушок найперше вхопить і з'їсть пес, та дівчина піде цього року заміж. Мужчини звикли деколи, перекупивши кухарки й сторожка, смарувати ці балабушки вовчим салом або добре нагодувати пса, тоді впущений пес не рухає таких балабушок або нюхає тільки, якщо наївся. Які мужчи бувають тоді в кожноЯ дівчини, скільки суму, доки не виявиться таємниця. Коли пес, узявши балабушку, занесе її під лавку або під стіл, це прогностик, що осoba, до якої належала ця балабушка, умре цього року.

Слівے увесь вечір сходить на давніх звичаях різного роду горожити для дівчат, чи підуть цього року заміж. Беруть гусака й зав'язують йому очі, а сами дівчата, побравши за руки й пустивши цього гусака в середину, утворюють, танцюючи або бігаючи, коло. До котрої з них найперше зблизиться гусак, та має вийти до запустів заміж швидше від інших. Дівки беруть козу з хліва й ведуть її на смітник; якщо коза забекає, та дівчина, що держить її, матиме зло свекружу. Деякі дівчата мають той звичай, що, йдучи спати, беруть жмінку конопель і сіють їх на смітнику, а посівши, хоч би навіть була буря й сніговиця, здіймають із себе сорочку й, потягаючи нею по посіяних коноплях, неначе наслідуючи боронування, говорять:

Андрію (Andruji), Андрію, конопельки (kopopelki) сію.
Дай, Боже, згадати, з ким буду збирати.

Опісля щойно йде дівчина спати, а хто з молоді присниться їй цієї ночі, за цього, певно, піде заміж. Панни сіють коноплі коло своєї постелі, а зрештою виповнюють цей звичай, як і сільські дівчата. Беруть черевики, скільки є паннів, а чоботи, скільки дівчат, міряють від стола до порога, ставлячи один зараз перед другим, а котрий випаде за поріг, та вийде заміж найперше. Панни списують на окремих карточках імена своїх любчиків і, завинувши в трубки, ідуть спати. На другий день, пробудившись, витягає панна одну з карточок, а занотоване на ній ім'я є імення її будучого чоловіка. Беруть три миски, під одну кладуть жіночий каптур, намітку або чіпець, під другу — стъюжку або квіти, а під третю — чотки. Усе це уладжують замужні жінки на столі так, щоб дівки або панни не знали, де що лежить. Котра візьме каптур, намітку або чіпець, та піде заміж у м'ясниці, котра стъюжку або квіти, та лишиться в своєму стані, а котра візьме чотки, та стане черницею. Беруть миску води й кладуть на ній прутинки як міст. Так приладжену миску ставлять на ніч під ліжко або під піл, де котра дівка або панна спить звичайно, а хто присниться їй цієї ночі, що провадить її через міст, за того, певно, піде заміж*.

* На крисах зазначено, то так само роблять і з тапками.

Роблять з воску дві малі свічечки, задумавши собі пару з них, хлопця й дівчину. До цих свічечок дороблюють також із воску мисочки й, уткнувши запалені свічечки в них, пускають у миску з водою й уважають, чи ці свічечки згідуться, доки спаляться, з собою на воді, якщо так, то її проектована пара отримається з собою, а якщо розходяться та спаляться, не отримавши на воді, то її з пари не буде подружжя. Чи котра піде заміж цього року й за кого, задумавши це собі, повинна вийти на подвір'я й, прибігши до плоту або частоколу в якомусь даному місці, не надумуючись, рахувати звідсіль до кінця коли плота або частоколу. Якщо випаде її до пари, проект здійсниться, а якщо не до пари, з цього нічого не буде. Цього дня виходять також о самій півночі дівчатата на подвір'я та слухають: із котрої сторони вітер несе до них голос гавкання псів, то з тієї сторони певно до дівчини прийдуть свати, а до панни прийде кавалер. Також ходять увечері цього дня дівчатата слухати під двері або вікна інших хат і ворожать собі щасливу будучину, або ні, з тих слів, які звідти почують, а саме: якщо почують слова сядъ], сідай (*siadaj*) або сідайте (*siadajte*), це значить, що та, яка слухає, заміж не піде, а якщо трапиться, що з хати посилають когось за чимсь, кажучи: іди або пойди, це значить, що певно на м'ясниці піде заміж. Щоб виворожити собі якийсь знак, чи піде котра заміж, чи ні, цього року, беруть, не рахуючи, декілька оберемків рубаного дерева з дровітні та вносять до хати, потім рахують поліна, чи до пари; якщо до пари, то добрий знак, а якщо ні, то заміж не піде цього року, хоч би й була засватана. Носити чорну хусточку на ший цілий день, а роздягнувшись зовсім у постелі, як до спання, щойно скинути з себе її кинути цю хустину під поріг і положитись спати, а хто подасть її, присниться, той буде чоловіком. Виходять і падають навзнак, плечима в сніг, а якщо прийде* чи людина, чи яка звіріна, то піде цього року заміж, а якщо ні, то її дівчина лишиться панною. Щоб дівчина знала певно, за кого саме піде цього року заміж, цього дохodять ось як: зібралися в товариство декілька або кільканадцять дівчат, кожна з них повинна своїми вустами наносити стільки води до миски або ночовок, щоб її з мукою вистачило замісити корж. Цього коржна печуть і завішують посеред хати в стелі на шнурку, звідти знoverу, не доторкаючись руками, треба зубами вгризти шматочок цього коржса, понести до своєї постелі й положити під подушку, а хто вночі присниться, за того безперечно її заміж піде. “Із віетирка на середу говорять тричі “Отече наш” і “Богородище Діво” й за кожним разом просять: “Середо, дне Божий, скажи в сні правду”, задумавши щось, а це так присниться, як має бути.

Без опису, а тільки одним словом зазначені такі ворожби: перстень, з чини, з воску, відливи, палять папір.

Грудень

Є приповідка: “Варвара ночи урвала, а днія прибавила”, бо вже день стає довший. У день св. Варвари роблять для звичаю до дня рано вареники й рано їдять їх, але чому, ніхто не з'ясував цього М. Пілот-

* Має бути “наступить” (прим. упорядника).

ровеському, тільки говорять, що так годиться. Вареники роблять з пшеничного або житнього тіста з медом і маком. Пасічники й бортники беруть ці вареники в коробки та йдуть із ними до ліса, до відомих собі урочищ, і там, вибравши здатнє на бортъ дерево, кидають вареником у це дерево, а де вареник упаде, в тому місці починають доварюти на бортъ. А будуть удаватися бджоли й багато даватимуть воску та меду. Звичай печення вареників у день Варвари — це початок радості з народження Ісуса й це є перша вілія, бо цього дня на набожествах у руських церквах співається "Христос рождається".

З приводу свята св. Миколая є приповідка: "Микола (Mikola) постаетъ кола", чебто від цього дня устаковуються морози й зима. Св. Миколай — це патрон панів. Дівчата носять пацьорки.

Кажуть, що від зачаття св. Анни починається тішка вовків, яка триває до 2 лютого. Перед Різдвом б'ють кабанів, роблять ковбаси та співають:

Колядки (*koladki*) близько,
Ковбаски (*kowbaski*) низько.

Напередодні Різдва цілий день щиро постяять і приготовляються до свят, що починаються увечері перед Різдвом, так званою першою (perwszaja) кутею. Під схід сонця кожна господиня при помочі своїх домових, вистеливши сіном стіл і покутті, де звичайно стояла діжка на хліб, накриває один і друге білими обрусами, а господар вносить сніп збіжжя з току до хати й ставить на покутті. Втім господиня виймає горнець звареної куті з печі й ставить на столі, а господар або хтось із мужчин, як господаря немає, в рукавичках, або обвинувши руки рушником, звідсіль ставить кутю обіч снопа збіжжя на покутті. Несучи кутю, квокче господиня увесь час, як курка-квочка, говорячи: "Квок, квок, квок", а це тому, щоб цього року вчасно в ній садилися квочки. Крім снопа збіжжя й куті в горшку, ставлять ще на покутті булку хліба, палінці й трохи солі. Кутя — це каша з ячмінних зерен, обтовчених у звичайній ступі. Вона вариться в печі від ранку цілий день у горшку, щоб добре набубніла, а для смаку додають трохи товченого гороху. Коли являється зорі на небі, господар і всі домові сідають до вечері, що складається з таких пісних страв: 1) борщу з грибами; 2) гороху з сушеною рибою; 3) вареної, сушеної або свіжої риби й 4) згаданої куті з медовою сітою. Куті набирає господиня з горшка, що стоїть на покутті, великою дерев'яною ложкою стільки до миски, скільки уважає за потрібне для присутніх, а в другій мисці приладжує сіту, тобто макове або конопляне молоко з медом, або без нього, якщо його немає. Одно й друге ставить господиня в окремих мисках на столі. Тоді першим господар бере ложку й кидає вгору на стелю, щоб знати, чи густе буде збіжжя в полі, чи рідке. Потім усі беруть ложки й ідуть кутю з сітою. По іжі, сидячи ще за столом, усі зібрани кохній для себе витягає з-під обруса по одному стеблі сіна, а це тому, кажуть, щоб знати, на чиє щастя сіяти цього року лен, щоб був довгий, себто хто з присутніх витягне найдовше стебло сіна, на його щастя господар сіє лен. Давніше, перед двадцятьма роками, було необхідним звичаем, що якщо хоч один із домових був стрільцем, скоро тільки господиня взялась до куті, він виходив із набитою порохом стрільбою і, глядячи через вікно, коли поставлять кутю на стіл, вітав

її вистрілом, справляючи таким чином утіху присутніх. Однаке, коли поперше 1831 р., а подруге 1848 р. уряд забрав усю зброю від усіх мешканців, скінчився й звичай стріляти на кутю. Кажуть, що кутя — це єдина в році ніч, коли вся домова худоба розмовляє з собою о самій півночі людською мовою і що давно колись кожний сільський пильний господар мав звичай у цю пору ходити до своїх хлівів на підслухи й там чув деколи про щастя для себе і довге життя в щасті, а деколи про журбу, нещастя, хворобу й саму смерть. Оповідають, що раз пішов господар по куті опівночі на підслухи до хліва, де стояли його два улюблени робочі воли, й почув сильний стогн одного з них. Другий від запитав його, чого так стогне його товариш, й отримав відповідь, що стогне, роздумуючи про їхню долю, що станеться з ними, коли завтра повезуть свого господаря на могилки. Хто знає, як поводитиметься його наслідник із ними. Згрижений чими словами господар прийшов до хати вже слабий, положився, стогнути щораз болігіше, й оповівши домовим, що та як чув, до дня скінчив життя. На другий день пара волів вівзела його на могилки. Ідуши з уст до уст, від покоління до покоління, ще оповідання так перелякало наших господарів, що сьогодні, боячись почути для себе щось подібне, ніхто не відважиться наслідувати цей звичай. Є ще звичай цього дня, що господині напікають багато різних пісних пирогів, з капустою, маком або медом, також печуть трикутні пироги з олією і чибулею, названі книциами. Ці пироги та книї то сами їдять у часі свят із стравами, то роздають їх багато дітям, колядникам, убогим і духовним, через що й називають останніх хапокнишами.

Першого дня Різдва йдуть до церкви, сидять удома, бавляться, а увечері починають колядувати, бо “уже прийшли (pryszły) коляди”, себто вже можна співати коляди. Коляди — це пісні, одні дуже давні, оригінальний сенс яких згодом затратився, а другі — це християнські пісні про народження Христа. “Коли забліснуть на небі зорі, а по сільських хатах покажуться огні, сільська молодь, окрімо мужчин, окрім жінки й дівки, а окрім дітвора, зібралися декілька або кілька надцять осіб, ходять колядувати, себто йдуть від хати до хати співати під вікнами господарів пісні, названі колядами. Прийшовши під вікно, віддають голосно “добрий вечір” (dobry sheszag), потім просять: “Чи дозволите колядовать?”, а отримавши дозвіл, починають співати коляду. По скінченому співі провідник, названий деколи березою, звичайно виголошує побажання господарям із закінченням: “А нам коляду дайте”, себто якісь подарунок із предметів їжі або грошей. У цій компанії одна особа звичайно ходить із торбою або з міхом і називається міхоноща. Він бере подарунки до своїх рук і складає їх у торбу. Зібрани протягом вечора датки ділять колядники рівно між собою або йдуть до хати одного з своїх товаришів і там із цих збірок уладжують собі банкет.

Тільки первого дня увечері можна колядувати всім, а на другий день звички селяни ходити з колядою до панів (економа, попа, дяка, орендарів), а шляхта й заможні люди щойно другого дня віddaють собі візити. На церкву можна колядувати до “Стрітення”, себто 2 лютого.

Для забави їдять горіхи й гарбузові зернятка і приносять їх у подарунок, прийшовши до кого із знайомих або своїх, головно молоді;

це називається гостинець, “принесла гостинця”, сущені груши та яблука, або хто має, і свіжі.

Багатіші селяни, деколи разом із ними дядь, паламар, ходять колядувати від хати до хати з церковним дзвінком і тарілкою; колядуючи дзвонять, а грошеві датки кладуться їм на тарілку й так зібрані віддаються на похиток і окрасу церкви. Як перше, так і ці останні колядники ходять колядувати й до обивательських домів і там колядують окрему пісню на честь пана, а окремі на честь пані, панича й панни, називаючи по імені того, кому співається пісня. Завжди прийшовши, як до хати, так і до двора під вікна, наперед віддають добрий вечір (*dobryj weschor*), потому просять дозволу колядувати, а по скінченні колядувати складають побажання: “Дай же, Боже, сї святка проводити, на безрок дождати, в щасті, здоров’ї (*zdrogowiji*), в милім (*milom*) покої, а ви, хлопці, кажіть (*kazyt*): дай, Боже”. Ці слова повторює зібрана дружина буже голосно. Зібрану коляду продають, а гроші дають на потреби її окрасу церкви.

У святкові дні молодь обох статей збирається з саночками, гринголками, лубками на гори, що їх поливають водою, й по цьому льоді спускаються; деколи беруть великі сани, насаджають дівок, а парубки керують (*giruoty*) по боках саней, щоб не вивернулися; деколи на вмисне вивертають у підніжжя гори, щоб дівчата поскидали манатки й показали коліна або й щось більше. Де немає гори, а став, там на льоді вбивають кіл, усаджують на ньому колесо з воза, до колеса прив’язують довгу жердку, що на кінці її причеплюють сани, в ці сани садовлять жінок, а сами обертають колесо, отже, сани бігають довкола як шалени; деколи випадають із саней і затовчується на смерть, а найчастіше тратять зуби — це називається в них “ковзаться”.

Першого дня свят Різдва, як і на Новий рік, господарі не зміняють близни, а тільки другого дня свят, як і другого дня по Новому році, щоб гречка була чорна, не з рудяком.

Вечори від першої куті до “Богоявлення” називають від непам’ятних часів святыми. Як мужчини, так жінки від часу запалення світла нічого не роблять для себе, хіба щось із повинностей для двора. Кажуть, що коли хтось із господарів у часі святих вечорів зробить щось для себе, то йому вродиться дитина або худобина якась монструальна або скалічена, і якщо десь у когось видно якусь каліку, загально приписують це тому, що її батьки не шанували святих вечорів. Дехто так скрупульто обходить ці вечори, що днями від першої куті до “Богоявлення” нічого важного собі ані нічого нового не роблять; якщо кому трапиться, що в дорозі або на двірській роботі поправить собі що або доборить, прибувши додому, зараз псує назад, розв’язує навіть вузол, коли б зав’язав його. Коли б котра з жінок пряла цими вечорами щось для себе, чоловіки обурюються на це, говорячи, що за це їх воли будуть мляві в часі роботи на весну й тягтиметься їм слина з рота, наслідуючи нитки. Вільно тільки жінкам дерти пір’я і то в день, бо це не робота, але ніби рід забави, легке діло, як кажуть.

Крім згадуваного колядування збираються в часі цих святих вечорів до різних хат, де є молодь, і там загально бавляться в лещітки. Для цієї цілі один із учасників забави держить у руках лещітки, зроблені з соснової драниці, другий кладе своє обличчя на коліна третього, а

він закриває йому очі. Коли це сталося, перший віддає лещітки з своїх рук, щоб ударив особу з закритим обличчям. Ударений має вгадувати, хто саме його вдарив; якщо вгадає, той, що вдарив, заміняє вдареного, і так бавляться, доки подобається. Лещітки роблять із дранинці, луба або крутиять м'яч із хустки або рушника.

Не вільно шити до Василя (*Wasylla*), себто до 1 січня*.

При співанні колядок (*kolęd*) мужчини й парубки або хлопці співають одні, а жінки, молодиці й дівчата зовсім інші.

Між записами пісень М. Пйотровського проходять такі колядки:

У нашого пана двур обістрений (*obystreny*).

Чим обістрений?

Все виноградом.

В тум винограді Божая мати,

Божая мати сина родила.

Радуйся (*Radujsia*), земле:

Христос, Син Божи[й], родився (*rodywsa*).

Ти Петро і Павле, ви мої слуги (*sluhi*), гадайте,

Сину моєму, Богу своєму, ім'я дайте.

Дали йому ім'я святого Ілія (*Illia*).

Божая мати (*Mate*) це ім'я не злюбила

І нас не подарила.

Радуйся (*Radujsia*), земле:

Христос, Син Божи[й], явився (*jawywisia*),

Петро і Павле, слуги (*sluhi*) мої, гадайте,

Сину моєму, Богу своєму, ім'я дайте,

Дали йому ім'я Ісуса Христа.

Мати Божка це ім'я злюбила

І нас подарила.

Радуйся (*Radujsa*), земле:

Христос, Син Божи[й], явився (*jawywisia*).

В полі, в полі да два дубочки (*duboczki*),

А на тих дубочках да два орлики (*orłoczki*)

Ходит[в], походить[ь] слічни[й] (*slyczny*) панич, панич Стасечко.

Вун на тиес орли да й да погледає,

Справ[н]ого лука да й натягає.

Не стреляй на нас, слічни[й] (*slyczny*) паничу, паничу Стасечису,

Будемо тобі в великої пригоді.

Як будеш ти да женитися,

Покладум мости з жовтої тростини,

Поставим стовпи, все золотине,

Почепляєм кубри все шовковине,

Засієм поле зеленим жемчугом.

Як будеш ти їхав з своєю жененою,

Мости забренчат[ь], стовпи зазляют[ь],

Стовпи зазяют[в], кубри замалают[ь],

* Крім того, одним словом зазначені: гри, загадки, казки, пісні. У деяких селах траплялося бачити М. Пйотровському, що в часі цих вечорів ходять хлопці з "козою", що звичайно виступає перший раз на Новий рік, тому вона й описана під Новим роком.

Запах[не] поле зеленим жемчугом.

Ой, рано, рано кури запіли.
 Райніше того Одоллько встає,
 По сінечках ходив,
 Лунаком подзвонив,
 Братіків побудив:
 Встаєайте, братіки (*bratiki*), і коники сідлайте,
 Хорти (*Horty*) скликайте,
 Да поїдејмо на польоване,
 На погуляне.
 Да уполюємо куну в дереві,
 Панну в теремі.
 Ой, вам же, братіки (*bratiki*), куна в дереві,
 А миңі, братіки (*bratiki*), панџна в теремі.

Останнього дня грудня напередодні Нового року обходять увечері урочистість, названу **друга** (*druhaia*) або **багата** (*bohataja*) **кутя**. Багата кутя називається тому, що цього дня немає в них жадного посту й кутя, замість із сирою, подається з солониною. Так само й усі страви на вечір м'ясні. На багату кутю й на кожні запусти роблять млинці. Опівночі виходять слухати тріскоту, чи не почують, як Новий рік переламлює Старий. А деякі, навіть найчесніші господарі, заховують давній звичай цієї ночі пробувати щастя, себто йдуть потаємне до сусідів і стараються там украсити щось, що трапиться; украдену річ сами звертають на другий день, і це дає їм привід до першої гутірки, а навіть бесіди. Звичай цього крадезу був у всіх слов'янських народів, і було часто так, що вкрадене не верталося до свого власника. Цей звичай був таким поширеним, що названо й толеровано його під покривкою, що так годиться, і римська столиця, і антоніодоренський і туроненський церковні собори були приневолені загрозити клятвою.

Цього вечора ходять під вікна господарських хат сільські хлопці та "співають речитативом пісню, названу щодрування (*szczodrowanie*). Це ходження та співання називається в них щедрування". Крім однієї пісні, що називається "Щедрий вечір" (*Szczodry wesczor*), не довелось М. Пйотровському чути іншу, незважаючи на всі його старання. "Увечері, перед кутею, ідуть ті, що мають сад овочевих дерев, і солом'яними перевеслами об'язують урожайні дерева в тій цілі, щоб садовина уродила". Об'язує жінка, господиня, що перед тим місить тісто й рук навіть не втирає й не обмиває, але заваляними тістом руками об'язує соломою урожайнє дерево. Коли це їм удається, з цього ворожать собі добрий урожай.

Напередодні Нового року йдуть по багатій куті до хлівів дивитись, в котру сторону лежить корова головою, то в такому часі отелиться, напр[иклад]: на північ, то опівночі, на схід, то при сході сонця тощо.

Михайло ВОЗНЯК